

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΣΤ' • ΤΕΥΧΟΣ 57 • ΜΑΡΤΙΟΣ 1983 • ΑΔΑΡ 5743

«...Νά δώσω εἰς ὑμᾶς ἓνα μέλλον καί μίαν ἐλπίδα» (Ἱερ. 29:11)

ΕΠΕΤΕΙΟΙ ΚΑΙ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ

ΠΡΙΝ ΑΠΟ 50 ΧΡΟΝΙΑ, στις 30 Ιανουαρίου 1933, οί Ναζί πήραν την εξουσία στη Γερμανία, διακηρύσσοντας την αρχή του χιλιετούς Γ' Ράιχ τους. Δόγμα τους: ή Δύναμις Δημιουργεί Δίκαιο. Έχθροί τους: κάθε έθνος, λαός, φυλή, ομάδα ή άτομο πού πίστευε στην έλευθερία. Αποτέλεσμα της άσκήσεως της εξουσίας από τούς Ναζί είναι ή απάνθρωπη εξόντωσης πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων (μέ κορυφαία τή μεθοδευμένη εξαφάνιση του ενός τρίτου του Έβραϊκού λαού), ή δραματική καταστροφή όλόκληρης σχεδόν της Εύρώπης, ή συσσωρευσεις υλικών ζημιών 413 δισεκατομμυρίων λιρών Άγγλίας κ.ά. τραγικά για τό σύνολο της Άνθρωπότητας. Τό αίμα, ή φωτιά, ή ταπείνωσης, τό δάκρυ, ό δλεθρος έμειναν στην ιστορία σαν τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου της Ναζιστικής θηριωδίας.

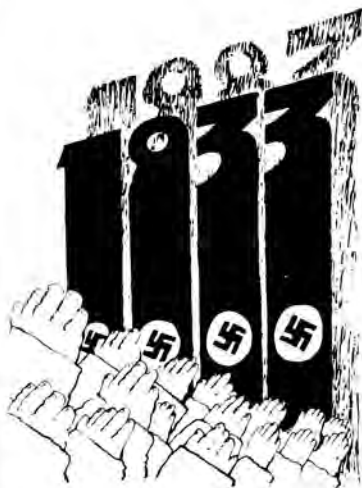
Ο ΝΑΖΙΣΜΟΣ, στά δώδεκα χρόνια της απόλυτης εξουσίας του απέδειξε έμπρακτα ότι είναι ένα σύστημα πού δέν υπολογίζει τό άτομο, πού περιφρονεί την ειρήνη και πού έπιζητά νά αντικαταστήση την έλευθερία μέ την ωμή βία και μέ τή χρήση της δυνάμεως.

ΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΑΥΤΕΣ τιμάμε στην Ελλάδα την Έπανάσταση του 18 21. Μιά επανάσταση πού δέν ήταν μόνον διεκδικητική της έδαφικής απελευθερώσεως κι ανεξαρτησίας της χώρας μας αλλά ήταν και μία εξέγερσις κατά της βίας, της ταπεινώσεως και της άσυδοσίας του ίσχυροτέρου. Μιά Έπανάσταση πού στηρίχτηκε και υπερέτησε τό ύψηλότερα νοήματα και τά αγαθότερα ιδανικά της ανθρωπίνης φύσεως.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 21 άποτελεί ένα πρότυπο προς τό όποι ή πρέπει οί νεώτεροι Έλληνες νά στρέφονται πάντα όχι μόνον μέ εύγνωμοσύνη αλλά και για νά άντλήσουν πολύτιμα διδάγματα. Άποτελεί ένα λαμπερό φάρο πού καθορίζει την όρθή πορεία. Μιά πορεία έντελώς αντίθετη, σέ περιεχόμενο και μέσα, από τή θλιβερή εκείνη των Ναζιστών.

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ πού όσοι πιστεύουν στις θεωρίες κι άκολουθούν τά Ναζιστικά δόγματα ντρέπονται νά τό όμολογήσουν δημόσια και κρύβονται πίσω από διάφορες παραπλανητικές ταμπέλες, ή διακήρυξις της πίστεως στις αρχές της έλευθερίας, πού δίδαν οί Έλληνες μέ την 25 Μαρτίου 1821, είναι εξακολουθητικά ή μόνη όδός πού άπομένει για τό σύγχρονο άνθρωπο, σαν άτομο και σαν οργανωμένο σύνολο.

ΛΥΤΗ ΑΚΡΙΒΩΣ ΕΙΝΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΠΕΤΕΙΩΝ: προβάλλουν τά άρνητικά και τά θετικά σημεία στην ιστορία των λαών. Έπιναφέρουν στη μνήμη, παραδειγματίζουν και διδάσκουν. Δείχνουν τό δρόμο, δημιουργούν πρότυπα (πρός μίμηση ή προς άποφυγή). Γι' αυτό πιστεύουμε ότι όσο ή προβολή των Ναζιστικών αρχών άποτελεί ντροπή, τόσο ή πίστις στα ιδανικά της Έλληνικής Έπανάστασεως άποτελεί τιμή για τόν κάθε άνθρωπο.

Ἡ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἠθικὴ θεώρησις

Κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν αἱ πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὴν κοινότητα ἠθικαὶ ὑποχρεώσεις διειτυπώθησαν ἐν τῇ Τωρά. Ἡ δ' ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐν τῷ μετὰ μίαν χιλιετηρίδα καθήμερυνῷ Ἰουδαϊκῷ βίῳ καθωρίσθη ἐν τῷ Ταλμούδ, ἐν ταῖς 63 πραγματείαις τοῦ ὁποίου ἔχουν περιληφθῇ αἱ εἰς τὴν τοιαύτην ἐφαρμογὴν ἀφορώσαι συζητήσεις διακεκριμένων νομοδιδασκάλων τοῦ μεταξύ 200 π.Χ. καὶ τοῦ 500 μ.Χ. Ἰουδαϊσμοῦ. Διερευνηθεῖσα περαιτέρω ὑπὸ νομοδιδασκάλων, ἐσυστηματοποιήθη κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὑπὸ Ἰουδαίων νομομαθῶν καὶ φιλοσόφων¹.

Τὴν μεταφυσικὴν βάσιν τῆς Ἰουδαϊκῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦν αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον δοθεῖσαι ἐντολαί. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ τηρῇ τὰς ἐντολάς ταύτας. Δύναται δὲ νὰ κατευθύνῃ τὸν βίον του πρὸς τὰς θείας ἐντολάς, καθόσον ἐδωκεν ἐκείνην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλευθέρως καὶ ἔλαβε ταύτας ἐν θεῇ ἀποκαλύψει. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ὁ Ἰουδαϊσμός διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κέκτεται τὴν πρό ἐκλογὴν μεταξύ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἀπαιτουμένην ἐλευθερίαν. Διό καὶ ἀρνείται οὐ μόνον τὴν περὶ ἀδράστου προορισμοῦ ἢ πεπρωμένου ἰδέαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πτώσεώς του βαρύνεται κληρονομικῶς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ ὅτι δεῖται μεσίτου πρὸς λύτρωσίν του ἐκ ταύτης. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας δὲ βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ βασιλεῖ ὁ Ἰουδαϊσμός τὴν περὶ ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας (ἐβρ. σαχάρ βαῶνεζ) διδασκαλίαν του. Ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλευθέρως καὶ ὁ Θεὸς δίκαιος, καθίσταται ἀναπόφευκτος ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀνταπόδοσις, ἀμείβουσα τὸν δίκαιον καὶ τιμωροῦσα τὸν ἀσεβῆ.

Πρακτικὴ δ' ἐκφρασις τῆς ἠθικῆς ταύτης εἶναι ὁ δέκα λόγος (ἐβρ. δσέρεθ χά-δεβαρίμ ἢ δσέρεθ χά-διββερῶθ = δέκα λόγοι ἢ ἐντολαί)², ἐξαγγελλόμενος ἐν Ἐξ. 20, Δευτ. 5 καί, ὡς ὁ Γκαίτε πρῶτος ἐξῆρεν, Ἐξ. 34, 11 - 26. Ἡ δὲ τελευταία περικοπή ἐπεκτείνει τὰς δέκα ἐντολάς εἰς λατρευτικὰς διατάξεις. Ἡ τάξις καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν 10 ἐντολῶν ἔχουν ὡς κάτωθι:

- α) Ἀπαγόρευσις ἀναγνωρίσεως ἄλλων θεῶν ἐκτός τοῦ Γιαχβέ.
- β) Ἀπαγόρευσις εἰδωλολατρείας.
- γ) Ἀπαγόρευσις καταχρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ³.
- δ) Ἐπιταγὴ καθαγιαίσεως τοῦ σαββάτου.
- ε) Ἐπιταγὴ τιμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς.
- στ) Ἀπαγόρευσις φόνου.
- ζ) Ἀπαγόρευσις μοιχείας.
- η) Ἀπαγόρευσις κλοπῆς⁴.
- θ) Ἀπαγόρευσις ψευδομαρτυρίας.
- ι) Ἀπαγόρευσις ἐπιθυμῆσεως ξένου κτήματος.

Τῶν ἐντολῶν τούτων αἱ στ' - θ' ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς καὶ ἐν ἄλλαις θρησκειαῖς ὡς προϋποθέσεις παντός-ὑγιούς κοινωνικοῦ βίου ἐξαγγελλόμενας· αἱ ε' καὶ ι' ἐξαιροῦν ἠθικὰς ἀξιώσεις, μαρτυροῦσας ὑψηλὸν ἠθικὸν φρόνημα· αἱ α' - δ' περιέχουν διατάξεις τῆς γιαιχβικῆς λατρείας, ξένας οὖσας εἰς τὰς μὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προερχομένας θρησκείας. Κεφαλαιώδης ἐκφρασις τῆς Ἰουδαϊκῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦν αἱ δύο βιβλικαὶ ῥήσεις α' Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅ-

λης τῆς διανοίας σου⁵ καὶ τὸν «πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»⁶, ὡς ταύτας ἐξῆρε καὶ ὁ Ἰησοῦς⁷.

Ὑψίστη ἠθικὴ ἀξία κατὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν ἠθικὸν μονοθεϊσμόν εἶναι ἡ ἐν δικαιοπραγίαις ἐκφραζόμενη δικαιοσύνη (ἐβρ. τσεδακά)⁸. Αὕτη θεωρεῖται στυλὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὅτε διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου οὔσα ἀναγκαιοτέρα τῆς ἀγάπης (ἐβρ. μιθδάθ χά-δίν = ιδιότης τῆς δικαιοσύνης). Καλὸν ὅμως εἶναι νὰ ἀσκήται ἐπιεικὲς στερον ἢ ὁ νόμος προβλεπεῖ (ἐβρ. λιφνίμ μιθδου-ράθ χαδδίν = ἐντεῦθεν, κυριολ. ἐσώτερον, τῆς αὐστηρᾶς γραμμῆς τῆς δικαιοσύνης), δεδομένου ὅτι ὁ δίκαιος Θεὸς εἶναι καὶ οἰκτιρμῶν (ἐβρ. μιθδάθ χασ-ραχαμίμ = ιδιότης τῶν οἰκτιρμῶν ἢ τοῦ ἐλέους).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθήκοντα. τ.ἐ. ἠθικὰς ὑποχρεώσεις, οὐ μόνον πρὸς τὸν Θεόν (ἐβρ. βέν δάμ λαμμα-κῶμ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, κυριολ. τοῦ Τόπου· τῆς Ὑπάρξεως), ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν (ἐβρ. βέν δάμ λε' αἴσμ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του) καὶ τὸν συνάνθρωπόν του (ἐβρ. βέν δάμ λαχαβερῶ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ συντρόφου του, τ.ἐ. τοῦ συνανθρώπου του), εἰς οἷονδήποτε ἔθνος καὶ ἀν' ἀνήκῃ οὗτος. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται ἔχουν διατυπωθῇ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ Μωϋσέως, ἐν τῷ κηρύγματι τῶν προφητῶν καὶ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ παραδόσει.

Συμφώνως πρὸς ταύτας ὁ εὐσεβὴς Ἰουδαῖος ἐμμένει ἐν τῇ ἀληθείᾳ (ἐβρ. ἐμέθ = ἀλήθεια, σταθερά πίστις), ἐυλαβοῦμενος τὸν Θεόν (ἐβρ. γίρ 'αθ σιαμγίμ = φόβος Θεοῦ, κυριολ. οὐρανοῦ) καὶ ἀποφεύγων τὴν ἁμαρτίαν (ἐβρ. γίρ 'αθ χέτ' = φόβος ἁμαρτίας). Ἐχει ἐπίγνωσιν τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. σιεχινά)⁹, διό καὶ ἁμαρτάνων μετανοεῖ (ἐβρ. τσιουβα = μετάνοια) ἐν προσηλώσει προσευχῆς (ἐβρ. ἰγγούν τεφιλά) καὶ ἀφοσιώσῃ (ἐβρ. κιαββανά) εἰς ἀγαθὰ ἔργα (ἐβρ. μιτσαβ = ἐντολή· ἀγαθὸν ἔργον). Ἰδεῶδες κίνητρον τῶν σκέψεων του, τῶν λόγων του καὶ τῶν πράξεων του εἶναι πάντοτε ἡ καθαγίασις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. κιδδούζ χά-σέμ). Ὅλως ἀντίθετος πρὸς ταύτην εἶναι ἡ βεβήλωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. χιλ-λούλ χά-σέμ), ἥτις καὶ συνιστᾷ τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς ἁμαρτίας. Ὁ ἀποβλέπων εἰς καθαγιασιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ προβαίνει ἐν σεμνότητι (ἐβρ. ἴσενι' οὔθ) καὶ μετριοφροσύνῃ (ἐβρ. 'αναβά) εἰς ἀγαθοεργίαν (ἐβρ. γεμιλούθ χασαδίμ = ἀσκήσεις ἀγαθοεργίας, ἐκτέλεισις ἀγαθῶν ἔργων), τιμῶν τοὺς ἰδίους αὐτοῦ γονεῖς (ἐβρ. ῤιββούδ 'αβ βα'έμ = τιμὴ πατρός καὶ μητρός), παρέχων φιλοξενίαν (ἐβρ. χαχναςάθ 'ωρεχίμ = εἰσδοχὴ ὁδοιπόρων ἢ ξένων, πρβ. τὴν ἑλλην. φράσιν «εἰσδοχαὶ δόμων» = φιλόξενος οἶκος), εἰσκα-πτόμενος ἀσθενεῖς (ἐβρ. βικκούρ χωλίμ = ἐπίσκεψις ἀσθενῶν), προπέμπων νεκρούς (ἐβρ. χαλβαγιαθ χά-μέθ = συνοδεία ἢ συνόδευσις ἢ προπομπή τοῦ νεκροῦ) καὶ διάγων ὑποδειγματικῶς ἐν κοινωνίᾳ προηγμένη διὰ παραμονίμων ἠθικῶν ἀρχῶν (ἐβρ. δέρεχ 'ερετζ = καλὴ διαγωγή).

Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας δὲ βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ στηρίζῃ ὁ Ἰουδαϊσμός τὴν περὶ ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας διδασκαλίαν του

(ἐβρ. σαχιάρ β' αἰώνες = ἀμοιβή καὶ τιμωρία)¹¹. Δεδομένου δηλ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὁ Θεὸς δίκαιος, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι αἱ μὲν ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀμείβονται, αἱ δὲ κακαὶ τιμωροῦνται. Ἀλλὰς λέξεσιν ἡ ἠθικὴ τάξις, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἐπάγει ἀνταπόδοσιν. Τὸ τὴν πίστιν ἐνίοτε ἐπισκιάζον πρόβλημα τῆς ἀναξιοπαθείας τοῦ εὐσεβοῦς καὶ τῆς εὐμερίας τοῦ ἀσεβοῦς, γνωστόν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ὡς πρόβλημα τῆς θεοδικίας, ἀντιμετωπίζεται ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ διὰ τῆς στερεῆς πεποιθήσεως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργα των λαμβάνουν δικαίαν ἀντιπαροχήν, ἥς ὁ τρόπος καὶ ὁ χρόνος ὀρίζονται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ¹².

Κατὰ τὴν ραββινικὴν παράδοσιν καὶ οἱ ἐκτός τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἄνθρωποι δύνανται νὰ εὕρουν δικαίωσιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐάν τηροῦν τὰς λεγόμενας ἐντολὰς τοῦ Νῶε (Ο' Νῶε). Αὗται, ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν, ἐξάγονται ἐξηγητικῶς ἐκ θείων ἀξιώσεων, ἀπευθυνομένων πρὸς τὸν Ἀδάμ¹³ καὶ τὸν Νῶε¹⁴. τ.ἐ. πρὸς τοὺς προγεννήτορας ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ οὕτως ἔχουν χαρακτῆρα γενικόν. Καὶ διὰ μὲν τῶν ἐξ πρώτων ἀπαγορεύονται κατὰ σειράν ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ βλασφημία, ὁ φόνος, ἡ αἰμομιξία, ἡ κλοπή, ἡ βρῶσις μέλους ἀποσπασθέντος ἐκ ζώντος ζώου, διὰ δὲ τῆς ἐβδόμης ἀξιοῦται ἡ θέσπισις νομικοῦ συστήματος πρὸς ἀπονομὴν δικαιοσύνης¹⁵. Ἀπασαι, πλὴν τῆς τελευταίας εἶναι ἀπαγορευτικά. Ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ τελευταία ἐρμηνεύεται ὡς ἐπιβάλλουσα τὰς προηγουμένας τῆς ξε¹⁶.

Νεώτεροι ἰουδαῖοι λόγιοι, ὡς ὁ Μωϋσῆς Mendelssohn (1729 — 1786) καὶ ὁ Χέρμαν Cohen (1842 — 1918) ἐξαίρουν τὴν σημασίαν τῆς νωαχικῆς ἰδέας ὡς λογικῆς καὶ ἠθικῆς κοινῆς βάσεως τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ βλέπουν τὸν Νῶε ὡς σύμβολον τῆς ἐνότητος καὶ διαιωνίσεως τῆς ἀνθρωπότητος¹⁷. Διχογνωμία δ' ὑπάρχει ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐάν ἐν τῷ τελευταίῳ σταδίῳ τῆς ἡ ἀνθρωπότης θά συμπεριλαμβάνῃ τὸν τε ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν νωαχισμόν (τούς νωαχίδας, τ.ἐ. τοὺς τηρητάς τῶν ἐντολῶν τοῦ Νῶε) ἢ ἐάν ὁ νωαχιδισμός θά εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον προστάδιον τῆς παγκοσμιότητος ὁλοκλήρου τῆς Τωρᾶ¹⁸. Ὁ Aime Palliére (1875 — 1949), τῇ ὑποδείξει τοῦ διδασκάλου του ραββὶ E. Benamozegh, ἡσπάσθη τὸν νωαχιδισμόν ἀνευ περαιτέρω τυπικῆς μεταστροφῆς εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν.

[Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **Ἀθ. Χαστούπης** (1919) σπούδασε στὴν Ἀθήνα καὶ στὶς Η.Π.Α. εἰδίκευθεὶς στὴ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία. Διετέλεσε κατ' ἐπανάληψιν Κοσμητὴρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἔργα του: «Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς Ράς Σάμρα», «Τὸ φιλολογικόν πρόβλημα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰερεμίου», «Ἡ ἐν τοῖς Κουμρανικοῖς χειρογράφοις τάξις τῆς ὁμηγύρεως» κ.ά.

Τὸ δημοσιεύμενον κείμενό του εἶναι ἀπὸ τῆ μελέτης του **Διδασκαλία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ** (Ἀθήνα, 1979 σελ. 39 — 43).

1. M. Lazarus, *Ethik des Judentums*, 1898 — 1911 (2 τόμοι) ἀγγλ. μετάφρ. ὑπὸ Henrietta Szold, *The Ethics of Judaism*, τόμος 2, Philadelphia 1901. — I. Mattuck, *Jewish Ethics*, London 1953.

2. S. Mowinckel, *Le decalogue*, Strassburg 1927. — H.H. Rowley, *Moses and the Decalogue*, Bulletin of the John Rylands Library 34 (1951), σ. 81 ἐξ. — N.H. Tur-Sinai, *Ha-Lashon ve-ha-Sefer*, τόμ. 2, 1955, σ. 54 ἐξ. — S. Goldman, *The Book of Human Destiny*, τόμ. 3, 1958, σ. 534 ἐξ. — Ed. Nielsen, *Die Zehn Gebote*, Copenhagen 1965. — J.J. Stamm / M.E. Andrew, *The Ten Commandments in Recent Research*, 1967.

3. F. Thudichum, *Geschichte des Eides*, 1911. — J. Pedersen, *Der Eid bei den Semiten*, Strassburg 1916. — T. Bernfeld, *Eid und Gelübde nach Talmud und Schulchan Aruch*, 1930.

4. M. Jung, *Jewish Law of Theft*, 1929.

5. Δευτ. 6,5.

Προσευχολόγια τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος¹

Ἡ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸ λειτουργικὸ καὶ τὰ λατρευτικὰ ἔθιμα τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, καθόσον στὴ διάρκεια τῆς μακρόχρονης Ἑβραϊκῆς παρουσίας στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρον ἀναπτύχθηκαν κεῖλῶτ² μὲ ποικίλη γεωγραφικὴ προέλευση, ἀνάλογα μὲ τὸν χῶρον καταγωγῆς τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τους. Κάθε κεῖλῶτ διεφύλαξε μὲ ζῆλο τὰ ἰδιαίτερα ἥθη καὶ ἔθιμά του καὶ παρέμεινε πιστὸ στίς λατρευτικὰ παραδόσεις καὶ τίς συνήθειες τῆς γενετέρας του.

Στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνα ὑπῆρχε οὐσιαστικὰ, ἓνα ἐνιαῖο λατρευτικὸ τυπικὸ — αὐτὸ τῶν Ἑλληνοφώνων Ρωμανιωτῶν³. Μετὰ τὴν ἀφίξη, ὅμως, τῶν ἐκδιωχθέντων Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, τὴν Πορτογαλία καὶ ἄλλες χῶρες, ἐγκαθιδρύθηκαν διάφορες κεῖλῶτ πού ἀκολούθησαν τὸ τυπικὸ τῆς γενετέρας τους. Πολλὲς κεῖλῶτ μάλιστα ἐξέδωσαν τὰ δικά τους προσευ-

Ἐξώφυλλο τοῦ προσευχολόγου «Σέντερ Τεφιλότ» κατὰ τὸ Ρωμανιώτικο Τυπικὸ, (Βενετία, 1479).

6. Λευτ. 19,18.

7. Λουκ. 10,27.

8. R. Mach, *Der Zaddik in Talmud und Midrasch*, 1957.

9. J. Abelson, *Immanence of God in Rabbinic Theology*, 1909.

10. A. Buechler, *Studies in Sin and Atonement*, 1928. — C.R. Smith, *The Biblical Doctrine of Sin*, 1953. — A.I. Koak, *Orot ha-Teshuvah*, 1905⁵ ἀγγλ. μετάφρασις: *Philosophy of Repentance*, 1968.

11. A. Marmorstein, *The Doctrine of Merits in Old Rabbinical Literature*, 1920.

12. F.A. Rothschild, *Between God and Man*, 1959, σ. 191 ἐξ.

13. Γεν. 2,16.

14. Γεν. ραββὰ 4. Σανχεδρίν 56b.

15. Τωσεφτό. Αβωδά ζαρά 8,4. Σανχεδρίν 56a.

16. Μωϋσάως, Μαϊμονίδου, Μισθνέ Θωρά, Μελαχίμ 9,1.

17. H. Cohen, *Religion der Vernunft*, 1929, σ. 135 ἐξ. 293 ἐξ. 381 γ.

18. Ἰακώβου ἱεροσ., Ἀβωδά ζαρά 2,1.

χολόγια, όπου απεικονίζονται τὰ ἰδιαίτερα λατρευτικά τους ἔθιμα.

Ἐξαιτίας τοῦ κατὰ πολὺ ὑπερτέρου ἀριθμοῦ τῶν νεοαφιχθέντων Ἰσραηλιτῶν ἐναντὶ τῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων ποῦ ἤδη ὑπῆρχαν σὲ διάφορες Ἑλληνικὲς πόλεις, καὶ εἰδικότερα στὴ Θεσσαλονίκη, δὲν τηρήθηκε σὴν προκειμένη περίπτωση ὁ κανὼνας ὅτι, «τὸ τ ο π ι κ ὸ ἔ θ ι μ ο» ἀποτελεῖ νόμο, ποῦ ἡ ἐφαρμογή καὶ τήρησός του ἐπιβάλλεται ἀπὸ κάθε νεοφερμένο μέλος. Ἀπεναντίας, κάθε κ α α λ θεωρήθηκε σάν μιά ἀνεξάρτητη πολιτεία. Ὅπως ἀποτελεῖ ἀναφαίρετο δικαίωμα τοῦ ἀτόμου νὰ κατοικήσει σὲ μιά πόλη ἢ νὰ ἀποχωρήσει ἀπ' αὐτή, ἔτσι κάθε ἄτομο μποροῦσε ν' ἀνήκει στὸ κ α α λ ποῦ ἐπιθυμοῦσε.

Στὶς Γνωμοδοτήσεις⁴ τοῦ Θεσσαλονικέα Ραββίνου Σεμουέλ ντὶ Μεδίνα διαβάζουμε γιὰ ἐνα ἐρώτημα ποῦ τοῦ ἐτέθη σχετικὰ μὲ ἄτομο, ποῦ ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ καλὸ τῶν Σισιλιάνων⁵ καὶ νὰ υιοθετήσῃ τὸ ἰσπανικὸ λειτουργικὸ τυπικὸ γιὰτί, ἂφ' ἐνός μὲν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀρέσκειται σ' αὐτὰ τὰ ἔθιμα καὶ ἂφ' ἑτέρου ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν προσευχολόγια σύμφωνα μὲ τὸ Σισιλιανικὸ τυπικὸ, ἡ δὲ πλειοψηφία τῶν χαζανίμ⁶ δὲν γνωρίζει νὰ προσεύχεται βάσει τοῦ τυπικοῦ αὐτοῦ. Στῇ γνωμοδότησὶ τοῦ ὁ Ραββίνος Σεμουέλ ντὶ Μεδίνα ἀποφάνθηκε, ὅτι κάθε συναγωγὴ θεωρεῖται σάν μιά ἀνεξάρτητὴ πολιτεία καὶ κανέναν δὲν μπορούμε νὰ ὑποχρεώσουμε νὰ κατοικήσῃ ἐντός τῶν τεχνῶν τῆς⁷ τουναντίον, εἶναι δικαίωμα τοῦ καθενὸς νὰ ἀποχωρήσῃ ἀπὸ αὐτῇ, ἂν τὸ ἐπιθυμῇ.

Περισσότερο από κάθε άλλη Κοινότητα, η Θεσσαλονίκη διεφύλαξε την ανεξαρτησία των διαφόρων κείλων. Ακόμη και μέχρι της μεγάλης καταστροφής του Όλοκαυτώματος, υπήρχαν συναγωγές που ακολουθούσαν διαφορετικά τυπικά.

Μαχζόρ⁷ Ρωμάνια

Τό ἀρχαιότερο τυπικό στήν Ἑλλάδα εἶναι αὐτό πού ἀκολουθεῖ τὰ ἔθιμα τῶν Ῥωμανιωπῶν. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωμένη ἔκδοσή τοῦ προσευχολογίου αὐτοῦ, στή διάρκεια τοῦ χρόνου τυπώθηκαν διάφορα συμπληρωματικά προσυχτήρια πού ἀφοροῦσαν τίς εἰδικές προσευχές γιὰ διάφορες ἐπετείες καὶ μικρές γιορτές ἢ νηστείες. Σέ ἓνα παρόμοιο ἔντυπο, μέ τίτλο « Μ ο υ σ α ὀ τ Ὑ λ » πού ἀναφέρεται στή λειτουργία τοῦ Ὡ σ σ α ν Ἄ Ρ α μ π ἱ, διαβάζουμε στὸν πρόλογο: «... τοῦτο συνέταξε ἐγὼ, Γιο σέ φ μ π ἔ ν

Τό προσευχητάριο
«Μουσαότ Έλ» τοῦ
Γιοσέφ Μπέν Άβραάμ
Άκοέν (Έκδοση Κων-
σταντινουπόλεως).

Ἄβραάμ Ἀκοέν, ἀπὸ τοὺς Κερκυραίους Ρωμανιώτες, βάση παλαιστῆων πηγῶν...». Τὸ προσευχητᾶριο αὐτὸ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Ρεΐνα, χρήρας τοῦ δὸν Γιοσέφ Νασσί, ἄλλοτε ἡγεμόνα τοῦ δουκάτου τῆς Νάξου⁸.

Ο Γιοσέφ μπεν Άβραάμ Άκαέν αναφέρει ότι γεννήθηκε καί ανατράφηκε στην Κέρκυρα και ότι γαλουχήθηκε από τους εκεί έπιφανείς ραββίνους. Μετά τό δημόσιο κάψιμο τοῦ Ταλμούδ στην Βενετία τό 1563 καί τό έπακολούθησαντα αντίεσθραϊκά γεγονότα σέ όλη τή Βενετοκρατία, ανα

χώρησε από τη γενέτειρά του και μετά από μακρόχρονη περιπλάνηση έγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, Ξ-δρα μεγάλης και άνηδρας Κοινότητας. Έδώ άσκησε ραββινικά καθήκοντα έπ' ενόια χρόνια και άσχολήθηκε με τή συνταγή του «Μουσαότ "Ελ».

Στὴ δευτέρῃ ἐκδοσῇ τοῦ ἰδίου προσευχηταρίου – Βενετία – ὁ Γιοσέφ μπέν Ἀβραάμ Ἀκοέν αναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσε νὰ πουλήσῃ στὴν Κωνσταντινούπολι ὅλα τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου του, ἀναχώρησε γιὰ τὴν πόλιν τῶν Χανίων, ὅπου ὑπῆρχαν Ρωμανιώτικες κεῖλὲτ κι ὅπου διέθεσε ὅλα τὰ ἐναπομείναντα ἀντίτυπα τοῦ προσευχηταρίου του. Ἀπὸ τὰ Χανιά πῆγε στὴ Ρόδο, ἀπὸ ὅπου ἀνεχώρησε μὲ πλοῖο γιὰ τὴν πόλιν Σάφεντ, στὸ Ἑρετς Ἰσραὲλ. Λίγο μετὰ τὸν ἀπόπλου στὴ Ρόδο, τὸ πλοῖο δέχθηκε τὴν ἐπιθεσὴ πειρωτῶν καὶ ὁ Γιοσέφ μπέν Ἀβραάμ Ἀκοέν ἔχασε ὅλα τὰ χρήματα καὶ τὰ βιβλία του. Στὴ Σάφεντ ἐξέδωσε ἓνα καινούργιο ἔργο, πάλι ἐπὶ λειτουργικοῦ θεματοῦ: «Τάμ Λεμουσσάφ Τακανά Σαμπάτ» («Πραγματεία γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς προσευχῆς Μουσαφ κατὰ τὰ Σάββατα»).

Μαχζόρ 'Ιτάλια ή 'Ιταλικό Τυπικό

Στή Θεσσαλονίκη υπήρχαν δύο κείλोट πού άποκαλούντο 'Ιταλικές: «'Ιτάλια Γιασάν» («Παλαιά 'Ιταλική συναγωγή») καί, «'Ιτάλια Χαντάς» («Νέα 'Ιταλική συναγωγή»). Τό τυπικό τών συναγωγών αυτών άκολουθούσε έκετόύ προσευχολογίου τής Ρώμης. Κατά π'σαν

Ἐξώφυλλο προσευχο-
λογίου κατὰ τὸ Ἰταλικό
Τυπικό, (Θεσσαλονίκη,
1871).

στην άρχή χρησιμοποιούσαν προσευχολόγια από την Ίτα-
λία, αλλά μέ την πάροδο του χρόνου καί εξαιτίας τής έμφα-
σίσεως ορισμένων διαφοριών, εξέδωσαν στη Θεσσαλονίκη
τό δικό τους προσευχολόγιο.

Τοῦ προσευχολογίου αὐτοῦ γνωρίζουμε διάφορες ἐκδόσεις, ὅπως:

- α) Μαχζόρ για τὸ Ρῶς Ἀσσανᾶ, τὸ Κιπούρ καὶ τὸ Σουκὸτ — Θεσσαλονίκη 1871. Ἡ ἐκτύπωσις ἐγίνε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σααδὰ Λευή.
- β) Μαχζόρ γιὰ τὰ Σάββατα, τὸ Πέσαχ καὶ τὸ Σαβουώτ — ἐκδόση τοῦ Συλλόγου «Ἐτς Χαζ'ιμ» καὶ μέ τὴν ἐπιμέλεια τῶν: Γιοσέφ Μπαρούχ, Χαΐμ μπέν Γιοσέφ Μπαρούχ καὶ Δαυὶδ Χαγουέλ. Θεσσαλονίκη, 1885.
- γ) Μαχζόρ γιὰ τὸ Κιπούρ, Θεσσαλονίκη 1927. Ἡ ἐκτύπωσις εἶναι τοῦ Ἀ. Μπρούδου.

Μαχζόρ Σισσίλια ή Σικελιανό Τυπικό

Δεν μας είναι έπαρκώς γνωστό το τυπικό αυτό. Όπως

φαίνεται επί μακρό χρονικό διάστημα τά μέλη της «σισιλιανικής» συναγωγής χρησιμοποιούσαν χειρόγραφα αντίγραφα προσευχολογίων, τά όποια σήμερα δέν διασώζονται⁹. Δέν γνωρίζουμε επίσης την αρχική καταγωγή των μελών αυτού του κάαλ πού πρωτοεγκαταστάθηκαν στη Σικελία και εκδιώχθηκαν από εκεί την ίδια εποχή με την εκδίωξη των Έβραίων της Ισπανίας. Από την άλλη πλευρά, γνωρίζουμε ότι στην Ελλάδα αρκετές συναγωγές σε διάφορες Κοινότητες άκολούθησαν τό «σισιλιανικό» τυπικό, όπως π.χ. ή συναγωγή του Ραββίνου Γιοσέφ μπέν Έζρα στη Θεσσαλονίκη και του Ραββίνου Γιοσέφ Φωρμόν στην Πάτρα.

Από τά λίγα υπάρχοντα έντυπα στοιχεία πού άφορούν τό «σισιλιανικό» τυπικό είναι ένα προσευχητάριο γιά τά

Έξωφύλλο του προσευχηταρίου «Σέφερ Ωσανότ», (Θεσσαλονίκη, 1756).

ειδικά Σάββατα και τις γιορτές με τίτλο: «Χιζούνιμ» — Κωνσταντινούπολη 1580, κι ένα προσευχητάριο «Σέφερ Ωσανότ» — Θεσσαλονίκη 1756, πού έπιμελήθηκε ο Ραββίνος Βεντούρα Γαβριέλ. Τό τελευταίο έπανεκδόθηκε στην Θεσσαλονίκη το 1876, με τη φροντίδα των: Γισχάκ Μωσέ Χαγουέλ, Γιοσέφ Μωσέ Χαβέρ, Σαμουέλ Σαράι, Χαΐμ Σελομό Άμάρ και τη συμπάράσταση των: Σεμουέλ Ρέβαχ, Σαρμεταΐ Ραζόν, Σαρμεταΐ Ρέβαχ, Μορδεχάϊ Σαμάι, Γιοχανάν Χαΐμ Μπετράν, Σελομό Δαυίδ Άμάρ, Άβραάμ Έζρατί, Γιοσέφ Μωσάε και Γεουδά Άμαράτζη.

Μαχζόρ Κόρφου ή Κερκυραϊκό Τυπικό

Δέν γνωρίζουμε πολλά στοιχεία σχετικά με τό ιδιαίτερο τυπικό πού αναπτύχθηκε στά πλαίσια της Κοινότητας της Κέρκυρας. Μπορούμε όμως νά υποθέσουμε, σύμφωνα με λίγα χειρόγραφα στοιχεία πού διασώζονται, ότι οι Έβραίοι της Κέρκυρας άκολούθησαν βασικά τό «Ρωμανιώτικο» τυπικό.

Ένα πολυτιμότατο χειρόγραφο αντίγραφο του Μαχζόρ Κόρφου φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη Σόκεν στην Ιερουσαλήμ και φέρει τόν α α 22. Είναι γραμμένο τόν 15ο αιώνα και περιέχει 114 φύλλα. Δέν αναφέρεται στίς τακτικές και καθιερωμένες προσευχές, αλλά περιέχει «πιγιούτιμ»¹⁰ πού απαγγέλλονταν σε ειδικές τελετές.

Από την Κέρκυρα γνωρίζουμε επίσης ένα δεύτερο προσευχητάριο με τίτλο «Σέφερ Λέκετ Άόμερ» — Βενετία 1725, συντάκτης του όποίου φέρεται ο Κερκυραίος Άβραάμ μπέν Έλιγιά ντί Μόρδο.

Σέ μεταγενέστερες περιόδους επεκράτησε στην Κέρκυρα, όπως και στίς περισσότερες, Έλληνικές Κοινότητες, τό Ισπανικό προσευχολόγιο με αντίστοιχη ελληνική μετάφραση. του Κερκυραίου λόγιου Ίωσήφ Ναχαμούλη

Η έκτύπωση του προσευχολογίου έγινε στο τυπογραφείο του τελευταίου, πού έφερε την έπωνυμία: «Ό Κοραΐς». Την έκδοση του προσευχολογίου αυτού συνέδραμε ο Ά. Ίσχακί.

Όπως αναφέρει ο Ί. Ναχαμούλη στον πρόλογο του έργου του, σκοπός του είναι και ή διάδοση των Έλληνικών γραμμάτων: «Άκολουθών δέ νά καταγίνωμαι όπως, κατά τάς άσθενείς μου δυνάμεις, διαδίδω μεταξύ των ομοθρήσκων μου την γνώσιν της ήδυφώνου των Έλλήνων γλώσσας, του κυριωτέρου τούτου στοιχείου της Έθνότητας, επεχείρησα την Έλληνικήν μετάφρασιν των Ισραηλϊτικών Καθημερινών Προσευχών, άς και εξετύπωσα μετά του έβραϊκού κειμένου». Την νέα αυτή έκδοση του προσευχολογίου ο Ί. Ναχαμούλη αφιερώνει στον διάδοχο Κωνσταντίνο με την εύκαιρία των γενεθλίων του στον όποιο αφιέρωσε επίσης και τό έργο του, έπιγραφόμενου « Έβδ ο - μ ά ς τών παιδών, όπερ σύν τοίς άλλοις περιείχε σύνοτομον ιστορίαν του Έλληνικού Έθνους μέχρι των αίσίων Γάμων των Σεπτών Βασιλέων (Γεωργίου Α') και Ύμνων Γονέων».

Μαχζόρ Έσκενάζ ή Γερμανικό Τυπικό

Στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε αξιόλογη Έσκεναζική παραιοία, οι ρίζες της όποιας άνάγονται στον 13ο αιώνα. Όταν με την πάροδο του χρόνου αύξήθηκαν οι Έσκεναζίμ, άνέκυψε ή ανάγκη γιά την έκδοση του δικού τους προσευχολογίου. Τό Μαχζόρ Έσκενάζ εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη τό 1555. Την έπιμέλεια της εκδόσεως ανέλαβε ο πνευματικός ηγέτης της Έσκεναζικής Συναγωγής, Ραββίνος Βενιαμίν Άλεβή Άσκεναζή, ο όποίος συμπερίελαβε

Μιά σελίδα του «Μαχζόρ Έσκενάζ» (Θεσσαλονίκη, 1555).

και τούς κανόνες των λειτουργιών, τούς νόμους των εορτών και των νηστειών, και διάφορα σχόλια και έπεξηγήσεις επί αυτών.

ΤΥΠΙΚΑ ΣΥΝΑΓΩΓΩΝ ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ Μαχζόρ Καστίλια ή Καστιλιάνικο Τυπικό

Τό Μαχζόρ Καστίλια γνωρίζαμε μέχρι πρόσφατα από διάφορες παλιές Ιταλικές εκδόσεις και από μεταγενέστερες έπανεκδόσεις αυτού των Σεφαραδικών Κοινοτήτων της Ιταλίας, της Κωνσταντινουπόλεως, της Όλλανδίας και της Άγγλίας, καθώς και από σύγχρονες εκδόσεις της Θεσσαλονίκης, του 18ου και του 19ου αιώνα. Τό τυπικό της Καστίλια, όπως και τά περισσότερα Ισπανικά τυπικά ξεχωρίζουν από τά άλλα τυπικά σε ένα σημείο: έχουν απο-

Πρόσφατα, όμως, ο καθηγητής Sonne ανάκαυψε στην κοινοτική βιβλιοθήκη της Άγκωνα, μερικές σελίδες από το προσευχολόγιο «Τεϊλόν Γισραέλ», κατά τό τυπικό της Κασιτλής, τό όποιο έκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη, τήν 1η Άδάρ του 5529 (1569).

Σχετικά με το ιδιαίτερο τυπικό των έκ Πορτογαλίας συναγωγών πληροφορησατε από ένα πολυτιμότατο έντυπο, πού φιλάσσεται σήμερα στην 'Εθνική Βιβλιοθήκη της 'Ιερουσαλήμ, καί εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 5618 (1856). Περιέχει διάφορα σιγιονίμ πού αναγγέλλοντο στη συναγωγή «Πόρτουγκαλ» κατά την περίοδο του Σέφερ – Τορά τα Σάββατα: Σεκαλίμ, Ζαχόρ, Παρά καί 'Αχόδες.

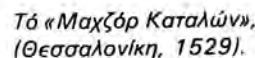
Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ μαχζόρ Καταλὼν στὴ Θεσσαλονίκη ἔγινε τὸ 1527, ὑπὸ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Μωσῆ ἐκ τοῦ οἴκου Σοντσίνο καὶ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ραββίνου

הנעלה חזן אסדה שניאר יע לבקשת
השרידים אשר מנדש קאמא לוגיא ובפרט
הרב חשלם מחרר אליעזר השבעני אשר
אז תנח וחדד עליהם יראתו ויארך ימים

Ἐξώφυλλο τοῦ «Μαχ-
ζόρ Καταλῶν» (Θεσσα-
λονίκη, 1527).

Ἡ τελευταία ἐκδοσις τοῦ μαχζόρ Καταλὼν στὴ Θεσσαλονίκη ἐγίνε ἀρκετὰ πρόσφατα, τὸ 1927 ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀλμπέρτο Μπροῦδο. Περιλαμβάνει τίς προσευχὰς γιὰ τὸ Ρῶς - Ἀσσανά καὶ τὸ Κιπούρ.

Η πρώτη έκδοση αυτού του προσευχολογίου έγινε δύο χρόνια μετά την α' έκδοση του μαζόχ Καταλάν, δηλαδή το 1529. Τα δύο αυτά τυπικά παρουσιάζουν μικρές διαφορές, όπως π.χ. στη 'Αμιντά Σαχρίτ του Ρώς-Ύσσανά. Και το μαζόχ Αργακόν περιέχει μόνο τις προσευχές του Ρώς-Ύσσανά και του Κιπούρ. Ένα μέρος του προσευχο-

Ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ μαχζόρ Ἀραγκόν ἐμφανίζεται πολύ μεταγενέστερα, στὰ 1804.

Κλείνοντας την ιστορική ανάδρομή των διαφόρων προσευχολογίων πού κατά καιρούς εκδόθηκαν καί χρησιμοποιήθηκαν στίς συναγωγές των Ἰσραηλϊτικῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδας θεωρωμεν ἐπιβεβλημένη τήν ἀναφορά σέ τρεῖς σύγχρονες ἐκδόσεις:

Τό 1973 ή Ι.Κ. Θεσσαλονίκης ανάπτυωσε τό «Σιντούρ Σααρέ Τεφιλά». Στήν παρουσίαση τής νέας αὐτῆς έκδό-
σεως διαβάζουμε ὅτι, ἡ έκδοση τοῦ 1941 «ὑπῆρξεν τό πρῶ-
τευταῖον θρησκευτικόν βιβλίον τό ὁποῖον ἐξυπωπῶθη πρό-
τῳ ναζιστικῳ διωγμῳ τῆς μεγάλης καί ἱστορικῆς Κοινό-
τητος Θεσσαλονίκης... Θεωροῦμεν καθήκον μας νά ἐξάρω-
μεν τήν ἐπαινετήν αὐτήν πρωτοβουλίαν τῆς Ἐπιτροπῆς Συ-
ναγωγῶν καθῶς καί τοῦ Λειτουργοῦ τῆς Συναγωγῆς κ. Μ.
Χαλεγόνά, ὅστις ἐπεμελήθη τῆς ἀνατυπώσεως. Τό παρὸν
προσευχητῆριον ἀφιέρωομεν εἰς τήν μνήμην τῶν ἀειδή-
μων Ραββίνων τῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης».

Το 1974 το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο εξέδωσε το προσευχολόγιο «Σααρέ Τεφίλα», με αντίστοιχη Ελληνική

«Σήματα Ντροπής»

Τα σήματα ή οι χαρακτηριστικές ένδυμασιες για την αναγνώριση των Εβραίων, δέν αποτελούν Ναζιστική καινοτομία. Ήδη, στά 717, ο Μουσουλμάνος Χαλιφης Όμάρ ο Β', έθεσπισε όπως οι Χριστιανοί υπηκοοι του φορουν ένα ρούχο υπό μορφή γουρουνιού, οι δέ Έβραίοι ένα σήμα μέ την μορφή του γαϊδαρου, όπως επίσης κίτρινες ζώνες καί ειδικά καπέλα.

Η τακτική αυτή πέρασε στην Χριστιανική Ευρώπη στις αρχές του 12ου αιώνα, για να διαχωρίσει τους Έβραίους από τους Σαρακηνούς. Στην Άγγλία ο βασιλιάς Έδουάρδος ο Α' διέταξε τους Έβραίους να φέρουν επί του σημείου της καρδιάς ένα σήμα σέ κίτρινο ταφτά, μήκος έξι δάκτυλα καί πλάτους τρία, που απεικόνιζε τις Πλάκες του Νόμου.

Στην Ισπανία, τή Γαλλία, τήν Ιταλία καί τήν Άγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, απαιτείτο από τους Έβραίους να φέρουν ποικίλα «Σήματα τής Ντροπής», διαφόρων μορφών καί χρωμάτων. Πολλά ήσαν κυκλικά

Όταν ο Ναπολέων έθεσε τό 1797, εκτός νόμου τα γκέττο στην Ιταλία, καταργήθηκαν τα τελευταία κίτρινα σήματα στην Ευρώπη.

Μέχρι την κατάκτηση τής Πολωνίας, οι Ναζί δέν απαιτούσαν από τους Έβραίους να φέρουν διακριτικά σήματα. Η πρώτη διάταξη για να φέρουν ένα σήμα

κη μετάφραση των προσευχών τής οποίας επιλήφθηκαν ο Ραββίνος Ισαάκ Μιλάν καί ο Έβραιοδιάσκαλος κ. Ιακώβ Φελούς. Τό προσευχολόγιο αυτό «Αφιερώνται εις την μνήμην των 67.000 αδελφών μας, Έλλήνων Ισραηλιτών άθωνων θυμάτων του ναζισμού, μέρος των 6 εκατομμυρίων τραγικών τέκνων του Εύρωπαϊκού Έβραϊσμού».

Η.Σ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Τα περισσότερα στοιχεία έχουν άντληθεί από την πραγματεία του Daniel Goldschmit που δημοσιεύθηκε στην έπετηρίδα του Ινστιτούτου Μπέν - Τσβή, «Σεφουνότ», τόμος 13ος, Ίερουσαλήμ 1971 - 1978.
2. Συναγωγές: ενικός κά α λ. Η χρήση του όρου αυτού είναι συνηθέστερος μεταξύ των Σεφαραδίου.
3. Έτσι αποκαλείται ο αρχικός Έβραϊκός πληθυσμός των Βαλκανίων καί τής Μικράς Ασίας κατά τή Βυζαντινή περίοδο.
4. Είναι ή απόδοση του όρου: «Σεελάτ Ούτσουβότ», κυριολεκτικά: «έρωταποκρίσεις» ή «Responsa».
5. Έξεβραϊσμένη απόδοση του όνόματος των Σικελιανών.
6. Ίερουργοί, ιμάτες.
7. Προσευχολόγια για τις Έορτές, σέ αντίθεση μέ τόν όρο «Σιντούρ», που αναφέρεται στα προσευχολόγια των καθημερινών προσευχών καί του Σαββάτου.
8. 16ο αιώνα.
9. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται κι από τό αναφερόμενο περιστατικό στις Γνωμοδοτήσεις του Ραββίνου Σεμουέλ ντι Μεδίνα, που μνημονεύσαμε παραπάνω.
10. Λειτουργικοί ύμνοι: ο όρος προέρχεται από την Έλληνική λέξη «ποίησις».

εκδόθηκε από τόν Γερμανό ήγέτη στην Πολωνία Wloclawek, τό 1939.

Η τακτική αυτή επέκτάθηκε σε ολη τή Γερμανοκρατούμενη Ευρώπη καί στην ίδια τή Γερμανία κατέστη νόμος τό 1941. Τα σήματα του σήματος έποίκιλαν: άλλοτε ήταν ένα κίτρινο Άστέρι του Δαυίδ, που έφερε στο κέντρο τό ψηφίο «J» ή τή λέξη «Jude» (τή γερμανική λέξη για τό «Έβραϊός») ένα άσπρο περιβραχιόνιο μέ ένα γαλάζιο Άστρο του Δαυίδ ή ένα κίτρινο περιβραχιόνιο. Τα γράμματα επί των σημάτων απεικόνιζαν γελοίες Έβραϊκές μορφές. Παιδιά άνω των 6 έτών υποχρεούντο να φέρουν τό σήμα.

[Σκίτσα του ΚΥΡ, από τό περιοδικό «Επίκαιρα», 10.2.1983].

Σημαντικά αρχαιολογικά εύρηματα στην Ίερουσαλήμ

(1) Μουσείο μπροστά στην «Καϊόμενη Βάτο» — Μπρούτζινο γλυπτό του Μίλτον Χόρν.
Το γλυπτό κάτω γράφει: «Εγίε Άσέρ Έγιέρ» — «Εγώ είμαι ο Ών». (Εξόδος (3:14).

‘Η παλαιότερη αναφορά στὸν «Γιαχβέ» (στὰ ἑβραϊκά «Θεός»), πού ἔγινε γνωστή ὡς σήμερα, εἶναι χαραγμένη πάνω σέ ἀσημένιο φυλακτὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ Ἰσραηλινὸ ἀρχαιολόγο, στὴ διάρκεια ἀνασκαφῶν στὴν παλαιὰ πόλη τῆς Ίερουσαλήμ.

‘Η ἀνακάλυψη ἔγινε πρὶν ἀπὸ χρόνια ἀλλὰ ἀνακοινώθηκε, πρόσφατα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀρχαιολόγο Γκαμπριέλ Μπαρκάι, σέ διάλεξή του στὴν Ίερουσαλήμ.

Τὸ ἀσημένιο φυλακτὸ, ἀνακαλύφθηκε σ’ ἓναν ὑπόγειο θολωτὸ τάφο, τὸν πρῶτο αὐτοῦ τοῦ εἶδους πού βρέθηκε ἀθικτος κατὰ τίς ἀνασκαφές στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Ίερουσαλήμ, σ’ ἓνα λόφο, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ὄρος Σιών, κοντὰ στὴν ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα.

Πάνω στὸ φυλακτὸ, εἶναι χαραγμένα τὰ ψηφία Χέ Βά, Χέ (Γιαχβέ ἢ Ἰεχωβάς) τὰ ὁποῖα ἀποκαλύφθηκαν μὲ τὴ βοήθεια τῆς σύγχρονης τεχνολογίας. Αὐτὸς ἦταν καὶ ἓνας ἀπ’ τοὺς λόγους πού τὸ ἀρχαιολογικὸ εὔρημα δέν παρουσιάσθηκε δημόσια ὡς τώρα, πού συνεχίζονται οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἐγγραφῆς.

Μαζί μὲ τὸ φυλακτὸ βρέθηκε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, καὶ τὸ παλαιότερο νόμισμα πού ἀνακαλύφθηκε ὡς τώρα στὴν περιοχή ἓνα νόμισμα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἀπὸ τὴν νῆσο Κῶ.

“Ὅπως διευκρίνησε ὁ κ. Μπαρκάι, εἶναι ἡ πρώτη φορά ὕστερα ἀπὸ 158 χρόνια πού ἀνακαλύπτεται στὴν περιοχή τῆς Ίερουσαλήμ ἐγγραφή ἀναφορά τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ποτὲ δέν εἶχαν ἀνακαλυφθεῖ στὸ παρελθόν ὑπιγραφές πού ἔφεραν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ στὰ ἑβραϊκά, ὑπογράμμισε ὁ κ. Μπαρκάι, ὁφείλεται στὸ ὅτι ἀναγραφόταν συνήθως σέ πάπυρους καὶ σχεδὸν ποτὲ στὴν πέτρα ἢ ἄλλα δφθαρτα ὕλικά.

Σέ δηλώσεις του πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Τζερουζαλέμ Πόστ» ὁ κ. Μπαρκάι τόνισε ὅτι προτίμησε νὰ εἶναι πολὺ διακριτικὸς στὸ θέμα τῶν ἀνασκαφῶν, γιὰ νὰ μὴν προκαλέσει τὴν ὀργή τῶν φανατικῶν ὑπερρθοδόξων κύκλων, οἱ ὁποῖοι καταδικάζουν τίς ἀνασκαφές σέ τοποθεσίες, ὅπου, σύμφωνα μ’ αὐτούς, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν τάφοι.

Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ σημαντικότερος, ἴσως λόγος πού καθυστεροῦν οἱ ἀνασκαφές στὴν πλούσια σέ ἱστορία Ίερουσαλήμ, καθὼς οἱ φανατικοὶ Ἰσραηλίτες πού ἔχουν δημιουργήσει ἐπανελημμένα ταραχές, φοβοῦμενοι ὅτι οἱ ἐρευνες θὰ ὀδηγήσουν στὴν ἀνεύρεση τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντος, ὅπου, κατὰ τὴν θρησκευτικὴ παράδοση, βρίσκεται ἡ Κιβωτὸς πού μὲ τὴν μυστηριώδη (καὶ θεόπνευστη) δύναμη της, προκάλεσε τὴν κατάρρευση τῶν τειχῶν τῆς Ίερουσῆς.

Ὁ Φίλων καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια

Ὁ Ἰουδαῖος ποὺ σκεπτόταν
καὶ μιλοῦσε ἑλληνικά. Ἡ
ἐκλεπτυσμένη πόλη, μὲ τὸν
ιδιότυπο πολιτισμό της.
Εἰδυλλιακὲς εἰκόνες. Μιὰ
ἀποστολὴ στὸν Καλιγούλα
καὶ οἱ ἀπρόοπτες συνέπειες
τῆς δολοφονίας του.
Ἀγρίππας καὶ Ἡρωδιάδα.

Ἡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. χωριζόταν σὲ πέντε συνοικίες. Κάθε μιὰ εἶχε τὸ ὄνομα ἑνὸς γράμματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Τὸ Δέλτα ἦταν ἡ συνοικία τῶν Ἑβραίων· εἶχε περίπου 100.000 ψυχές, τὸ ἓνα πέμπτο δηλαδή τοῦ πληθυσμοῦ.

Δεν θὰ μιλήσουμε βέβαια γιὰ «γκέτο» μὲ τὴ σημερινή σημασία τῆς λέξεως, οὔτε γιὰ τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀ-θλιότητα που ἡ λέξη αὐτὴ δηλώνει σήμερα. Ἡ κοινότητα τῶν Ἑβραίων ἦταν πλούσια· πρόσφερε στὴν πόλη μεγάλους κυβερνήτες.

Τίποτα δὲν εἰδείχνε στὸν ταξιδιώτη, ποὺ διέσχισε τὴ συνοικία τοῦ Δέλτα, στὰ ἀνατολικά τῆς Πόλης, ὅτι βρισκόταν στὴν ἑβραϊκὴ συνοικία, ἐκτός ἀπὸ τὰ ἄστρα τοῦ Δαυὶδ καὶ τὶς ἐπτάφωτες λυχνίες ποὺ ἦταν σκαλισμένες στὰ ἀνώφλια τῶν σπιτιῶν. Υἱήρχαν ἀκόμη ὀρισμένα κτίρια, ποὺ μόνο μερικὲς λεπτομέρειες τὰ ἔκαναν νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς ναοὺς· οἱ συναγωγὲς.

Συχνά, οἱ οἰκοὶ αὐτοῖ τῆς προσευχῆς εἶχαν κῆπο γύρω - γύρω. Ἐκεῖ οἱ Ἑβραῖοι καλλιεργοῦσαν ἐλιές, συκιές, ροδοδάφνες καὶ ἄλλα βιβλικὰ φυτὰ, ποὺ θυμίζαν στοὺς ἐξόριστους — πρὶν ἀπὸ πολλὰς γενιές — τὴ μητέρα πατρίδα...

Γύρω ἀπὸ τὸν κῆπο ὑπῆρχε μιὰ στοά. Τὶς ζεστές μέρες τοῦ καλοκαιριοῦ, ἓνας ραββῖνος κυκλοφοροῦσε κάτω ἀπὸ τοὺς θόλους καὶ τὶς καμάρες καὶ δίδασκε στοὺς νέους τὸ νόημα τῶν Γραφῶν. Τοὺς μιλοῦσε ἑλληνικά. Μιλοῦσαν ἑλληνικά σ' αὐτὴ τὴ ρωμαϊκὴ Αἴγυπτο, κληρονομιά τοῦ Με-

γάλου Ἀλεξάνδρου· κι ἀκόμη «σκέπτονταν ἑλληνικά», ἔ-στω κι ἂν ἦταν πιστοὶ Ἑβραῖοι. Αὐτὴ ἡ βαθιὰ ἔνωση ἑβραϊκοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐκφράζεται θαυμάσια στὸ ἔργο τοῦ Φίλωνα, ἑνὸς Ἑβραίου ποὺ ὑπῆρξε, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον «ἐπιλεκτικός» στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Τὸ σύστημα τοῦ Φίλωνα ἦταν αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε σήμερα «ἀπομυθοποίηση». Παρουσίαζε τὶς διηγήσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης — ἰδιαίτερα τὶς λιγότερο ἀληθοφανεῖς — ὅχι σὰν γεγονότα πραγματικά, ἱστορικά, ἀλλὰ σὰν συμβολισμοὺς, ποὺ πρέπει νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ μυστικὸ νόημά τους. Ἔτσι, ἡ Κιβωτός τοῦ Νῶε εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου σώματος· ἡ πῖσσα ποὺ συνδέει τοὺς ἄρμους τῆς, ἡ σάρκα, οἱ ἱστοί καὶ τὸ περιτόναιο. Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Αβραάμ εἶναι ἐπίσης παραβολή· ὁ πατριάρχης, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Χαλδαία γιὰ νὰ φτάσει στὴν Παλαιστίνη διασχίζοντας τὴν ἔρημο τῆς Συρίας, συμβολίζει τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν ὁρατὸ κόσμο, ὅπου γεννήθηκε, γιὰ ἔ-ναν κόσμον πνευματικὸ· ἡ Σάρα, ἡ γυναῖκα του ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα, ποὺ κουβαλᾷ μαζί του, εἶναι ἡ ἐπιστήμη κλπ. κλπ.

Τὴ μέθοδο τοῦ Φίλωνα χρησιμοποίησαν ἀργότερα οἱ συγγραφεῖς τοῦ Ταλμούδ (ἱεροῦ βιβλίου τῶν Ἰουδαίων), ἀλλὰ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Φίλων εἶναι πρωτοπόρος.

Στὴν Ἀλεξάνδρεια τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα βρίσκεται ἡ νεότης τοῦ κόσμου.

Ὁ Ρωμαῖος περιηγητὴς καὶ γεωγράφος Στράβων δίνει

μιά θαυμάσια και πιθανότατα αληθινή εικόνα της πόλης και των περιχώρων της. Έγκωμιάζει την ασύγκριτη τοποθεσία της. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀπλώνεται ἀνάμεσα στὴ θάλασσα καὶ τὴ λίμνη Σεότριδα καὶ δεσπόζεται ἀπὸ τὸν περίφημο Φάρο της, αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς Οἰκουμένης, ποῦ ἡ βάση του εἶναι ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο καὶ τρυπημένη ἀπὸ στοές. Περιγράφει τὸ ἐμπόριο, τίς βιβλιοθήκες, τὰ σχολεῖα καὶ τίς ἡδονές: ἀγόρια καὶ κορίτσια ἔσχιζαν νερὰ καναλιῶν γεμάτα ὑδρόβια φυτὰ καὶ παραδείσια πτηνὰ... «Ξαπλωμένοι σὲ βάρκες σκεπασμένες μέ τέντες, τίς «θαλαμνοῦς», οἱ νεαροὶ καὶ οἱ φίλες τους γλιστροῦσαν κάτω ἀπὸ τὰ παχιά φυλλώματα...» Ἡ περιγραφή αὐτὴ θυμίζει μιὰ ζωγραφιά τῆς Κλεοπάτρας... Δὲν εἶχε περάσει, ἄλλωστε, πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε ποῦ ἡ θαυμάσια γαλέρα της ἐπλεε στὴ λίμνη Σεότριδα, γιὰ νὰ φθάσει τὴν αὐγὴ στοῦ κατώφλι ἐνὸς παλατιοῦ, μετὰ ἀπὸ μιὰ πολυτάραχη νύχτα...

Ὁ Στράβων μᾶς μιλάει ἀκόμη γιὰ τίς ἀποθήκες, ὅπου στοιβάζονταν τὰ σακκιά μέ τὸ σιτάρι, ποῦ ἔφευγε γιὰ τὴ Ρώμη. Γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἡ Αἴγυπτος ἦταν ἡ χώρα τῆς ἀφθονίας. Θυμοῦνταν τὰ πάθη τῶν Ἑβραίων, ποῦ τοὺς ἔσερνε ὁ Μωϋσῆς στοῦ ὄρους Σινᾶ, καὶ ἐκεῖνοι ἔλεγαν ὅτι προτιμοῦσαν «τὰ κρεμμύδια τῆς Αἰγύπτου» πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ «μάννα» ποῦ ἐπεφτε ἐξ οὐρανοῦ.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ρώμης περίμεναν τὸ σιτάρι τῆς Αἰγύπτου μέ μόνιμη ἀγωνία, ὅπως σήμερα ὅλη ἡ Εὐρώπη περιμένει τὸ πετρέλαιο ἀπὸ τὸν Περσικὸ Κόλπο. Ἡ Ἰταλία, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ρώμη, τὸ ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη, γιὰτὶ ἐκεῖ οἱ ἄνερργοι εἶναι πάρα πολλοί, τρέφονται μέ σιτάρη καὶ ἱκανοποιοῦνται μέ θεάματα: «ἄρτον καὶ θεάματα...»

Ἀρώματα, μύρα, ψιμνύθια καὶ κυρίως γυαλικά ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, αὐτὰ τὰ φθινὰ γυαλικά, ποῦ τὰ ἀγοράζει ὅλη ἡ μεσαία τάξη, ἔχουν μεγάλη ζήτηση... Τὰ κοσμήματα ἀπὸ ζωγραφιστὸ γυαλί ἀρέσουν πολὺ, ἐξαιτίας ἴσως τοῦ κακοῦ γούστου ποῦ ἐπικρατεῖ σ' ὅλες τίς τάξεις. Φαίνεται ὅτι πρώτη τὰ λανσάρησε ἡ Κλεοπάτρα.

Τὸ κακὸ γούστο ἦταν συνέπεια τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὡστόσο, ὁ κοσμοπολιτισμὸς ἐκτός ἀπὸ κακὲς ἔχει καὶ καλὲς συνέπειες, ὅπως ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση ποῦ προήλθε ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν διαφόρων ρευμάτων τῶν ιδεῶν καὶ τῆ συνάντησής τους. Ἔτσι, ὁ Ἑλληνισμὸς, ἡ ρωμαϊκὴ σκέψη, ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος, τὰ μυστήριά της καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς μᾶς ἔδωσαν τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρεῖα καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ κόσμος ἄρχισε, μετὰ ἀπ' αὐτόν, νὰ σκέφτεται διαφορετικὰ καὶ νὰ προετοιμάζει, ὅσο πουθενά ἄλλοῦ, τὸν δρόμο γιὰ τὸν Χριστιανισμό.

Υπάρχει ὥστόσο μιὰ κηλίδα ποῦ σπιλώνει αὐτόν τὸν ἀλεξανδρινὸ φιλελευθερισμὸ, ἓνα στίγμα ποῦ ὀνομάζεται: ἀντισιμητισμὸς. Τὸ βρῖσκει κανεὶς καὶ σ' ἄλλες πόλεις τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

Τὸν ἀντισιμητισμὸ τροφοδοτοῦσαν οἱ κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἑβραίων: ἡ πρώτη ἦταν ἡ ἀσέβεια, λέξη ποῦ σημαίνει τὴν ἄρνηση τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῶν πολιοῦχων θεῶν. Ἀκόμη τοὺς κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν ζοῦσαν σάν ὅλους τοὺς ἄλλους, δὲν συγχρωτίζονταν ποτέ μέ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμὸ, ὅτι διατηροῦσαν ἡθὴ καὶ ἔθιμα πατρογονικά, καὶ περίεργες συνήθειες, ὅπως ἡ περιτομή. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὴ ὑπῆρχε τὸ δέος ποῦ προξενούσε ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας. Σήμερα, εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ τὴ θεωροῦμε σάν κάτι ποῦ ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τὸν ἐβραϊκὸ λαό. Ὅμως τότε — τὸν καιρὸ τοῦ Φίλωνα — ὁ Ἰουδαϊσμὸς εἶχε ριχτεῖ στὴν κατάκτηση τῶν ψυχῶν μέ ἱεραποστολικὸ ζῆλο. Κάθε Ἑβραῖος τῆς Διασποράς, ὅπως γράφει καὶ ὁ Ρενάν, εἶναι κι ἓνας ἀπόστολος τοῦ Ἰεχωβά. Οἱ προσήλυτοι ἀνέρχονται σὲ ἑκατομμύρια. Γνωρίζουμε,

Ἐπάνω: ἡ Ἀλεξάνδρεια τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἦταν μιὰ μεγάλη πόλη μέ πολλές ἐθνικὲς κοινότητες. Οἱ Ἑβραῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ 30 — 40% τοῦ πληθυσμοῦ. Κάτω: ἀκόμη καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι φανερὲς οἱ ἐλληνικὲς ἐπιδράσεις στὴν ἰουδαϊκὴ τέχνη. Τὸ μαρτυροῦν ὁ «τάφος τοῦ Ἰακώβου» καὶ ὁ «τάφος τοῦ Ζαχαρία» στὴν κοιλάδα τῆς Χεβρών.

λόγου χάρι, ὅτι τὸ ἔτος 40 μ.Χ. οἱ περισσότερες γυναῖκες τῆς Δαμασκού ἔγιναν Ἑβραῖες.

Ἦταν ἓνα εἶδος σνομπισμοῦ. Πήγαιναν στὴ συναγωγὴ, ὅπως σήμερα μερικοὶ γίνονται ὁπαδοὶ τοῦ γκουρού. Ὡστόσο, ὑπῆρχε καὶ ἄλλος λόγος: τὸ θέλημα τῆς λατρείας ἐνὸς Θεοῦ, ἐνὸς Θεοῦ ποῦ ταίριαζε στὴν καρδιά καὶ στοῦ λογικοῦ πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοὺς Θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ποῖος πίστευε ἀκόμη εἰλικρινὰ — ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀγρότες — στὸν Δία, τὸν Ἑρμῆ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα;

Ἡ διάδοση τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἂν δὲν τοῦ ἔκοβε τὸν δρόμο ὁ Χριστιανισμὸς, θὰ εἶχε γίνῃ, πάνω στὰ ἐρείπια τῆς εἰδωλολατρείας, ἡ μεγάλη παγκόσμια θρησκεία.

Στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἐκτός ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς γενικοὺς λόγους, ὑπῆρχαν καὶ λόγοι εἰδικοί, τοπικοί.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ δὲν μπορούσαν νὰ ἀνεχθοῦν τὸ γεγονός ὅτι μερικὲς οἰκογένειες Ἑβραίων, ὅπως ἡ οἰκογένεια τοῦ Φίλωνα, εἶχαν φθάσει στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς κλίμακας. Ὁ μεγαλύτερος ἀδελφὸς τοῦ φιλόσοφου, ὁ Γάιος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος ἦταν ἀλαβάρχης, δηλαδὴ προϊστάμενος τῶν φοροεισπρακτόρων. Ἡ περιουσία του ἦταν τεράστια. Εἶχε ἀκομή πανίσχυρους προστάτες στὴ Ρώμη, ὅπως τὴν Ἀντωνία, νύφη τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου καὶ μητέρα τοῦ Κλαυδίου.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Ἀλέξανδρου, ὁ Τιβερίος Ἰούλιος, βάδιζε ἤδη στὰ ἴχνη τοῦ πατέρα του. Εἶχε ὑψηλὰ δικαιοκρατικά ἀξιώματα: ἐγίνε εἰσαγγελέας στὴν Ἰουδαία, δηλαδὴ διάδοχος τοῦ Πιλάτου. Ἐνας ἄλλος γιὸς του, ὁ Μάρκος, ἐφίταξε μεγάλη περιουσία μέ τὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο. Θὰ δοῦμε ἀργότερα πῶς δημιούργησε δεσμούς μέ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἡρώδη, παίρνοντας γυναῖκα τὴν περίφημη Βερενίκη...

Η αψίδα της συναγωγής στην πόλη Δούρα - Εύρωπός της Συρίας.

Σε λίγο, κάνει την εμφάνισή του στην 'Αλεξάνδρεια ένα άλλο μέλος της οικογένειας του 'Ηρώδη, πού θά ώθησει εμμεσα τον Φίλωνα στην πολιτική. Πρόκειται γι' τόν 'Αγρίππα Α', έγγονό του Μεγάλου 'Ηρώδη. Τόν βρίσκουμε τό έτος 35 στην Τιβεριάδα, τή νέα πόλη πού είναι χτισμένη στην όχθη τής δωμνυμής λίμνης. 'Ο Θεός του 'Ηρώδης 'Αντύπας είναι τετράρχης, δηλαδή κυβερνήτης πού υπόκειται όμως στους νόμους τής Ρώμης. 'Ο 'Αγρίππας πλήττει. Σκέπτεται τό μέλλον του. Θέλει νά πάει στή Ρώμη, όπου μεγάλωσε, καί νά γίνει κάτι πλάι στόν Γάιο Καίσαρα, έγγονό του Τιβέριου, πού ή ιστορία θά γνωρίσει μέ τό όνομα Καλιγούλας.

'Ο Γάιος είναι φίλος παιδικός προορισμένος ν' ανέβει ψηλά. Άλλά ό 'Αγρίππας δέν έχει ούτε δραχμή, καί ό 'Αντύπας αρνείται νά του δώσει. Από ποιόν νά δανεισθεί; Μα; φυσικά από τόν 'Αλέξανδρο, τόν άλαβάρχη. 'Ετσι, μιά νύχτα, εγκαταλείπει τήν Παλαιστίνη, ξεφεύγοντας από τήν αυστηρή επιτήρηση των φοροεισπρακτόρων, στους άποίους χρυσά ούκ όλίγα. Φθάνει στην 'Αλεξάνδρεια.

'Η πρώτη επίσκεψή του είναι φυσικά στόν 'Αλέξανδρο. Παρακολουθούμε τόν έξής διάλογο:

— Δέν θά μου άρνηθείς 200.000 δραχμές. Μου χρειάζονται γιά νά περάσω ένα χρόνο στή Ρώμη, καί νά μπορέσω νά σταθώ στά πόδια μου...

— 200.000 δραχμές. Είναι πολλά.

— Για σένα είναι λίγα...

— 'Η περιουσία μου είναι μικρότερη άπ' όσο φαντάζεσαι...

Τέλος, ό 'Αλέξανδρος θέτει δύο όρους πρίν δανείσει τά χρήματα: πρώτον, του χρειάζεται ή έγγύση τής Κύπριδας, τής γυναίκας του 'Αγρίππα καί δεύτερον ό ίδιος δέν θά άγ-

γίζει τό ποσό αυτό, παρά μόνο όταν φθάσει στην 'Ιταλία. 'Η συμφωνία κλείνει.

Λίγες εβδομάδες αργότερα, ό 'Αγρίππας βρίσκεται στή Ρώμη, επί τό έργον. 'Η τύχη του χαμογελά. Μετά τόν θάνατο του Τιβέριου, άνεβαίνει στόν θρόνο ό Καλιγούλας καί ό 'Αγρίππας στέφεται βασιλιάς τής 'Αβιληνής στην Κοίλη Συρία.

'Ο 'Αγρίππας ξαναεμφανίζεται στην 'Αλεξάνδρεια, σάν βασιλιάς όμως καί όχι σάν άπένταρος πρίγκηπας. Ξοφλά τό χρέος του. Είναι μεθυσμένος από τήν πρόσφατη προαγωγή του, στολίζεται μέ έξωφρενικό τρόπο καί βάζει νά τόν ακολουθούν σωματοφύλακες, ντυμένοι σάν άληθινοί θεατρίνοι: κοντό κόκκινο χιτώνα μέ φράντζα από ψεύτικα μαργαριτάρια, άσημένιο κράνος, έπίχρυσες άσπίδες. Περπατάει έτσι καμαρωτός στην όχθη τής λίμνης Σεότρίδας, θυμίζοντας τήν Κλεοπάτρα... «Ξέρετε ότι ό παππούς μου ήταν ό μόνος βασιλιάς του κόσμου, πού άρνήθηκε τούς τίτλους του;»

Τό πλήθος τόν γιοχαίρει. Τί ήρθε νά κάνει εδώ ό 'Εβραίος βασιλιάς; 'Ας πάει καλύτερα νά κρυφτεί στή συνοικία του Δέλτα, μέ τούς αδελφούς του. Του βγάζουν ματωρικά δίστιχα. Μίμοι τόν παριστάνουν νά λυγίζει κάτω άπό τό βάρος ενός πελώριου σάκκου γεμάτου χρυσάφι, από τά χρήματα των φορολογουμένων πού του έχει δώσει ό 'Αλέξανδρος.

'Ο Φίλων, πού μετά άπό λίγο καιρό, άναμείχθηκε καί αυτός στά γεγονότα, διηγείται τόν πρόλογο τής ιστορίας αυτής, πού θά έξελιχθεί σέ δράμα:

«Στό γυμνάσιο σαρκάζουν καί διακωμοδούν τόν βασιλιά. Χρησιμοποιούν μουσικούς, μίμους καί γελωτοποιούς, γιά νά τόν κοροϊδέψουν...» Χρησιμοποιούν ακόμη έναν άθώο τρελό, τόν Καραμπά: τόν οδηγούν στό γυμνάσιο, του βάζουν ένα χάρτινο διάδημα στό κεφάλι, ένα καλάμι στό χέρι καί τό πλήθος τόν χαιρετίζει σάν βασιλιά τής 'Αβιληνής.

Πολύ σύντομα — είναι ή συνηθισμένη διαδικασία του άντισημιτισμού — οι κοροϊδίες γίνονται βρισιές, οι βρισιές χτυπήματα, μέ κατάληξη τή σφαγή. 'Η έχθρα άπλώθηκε σ' όλη τήν έβραϊκή συνοικία.

Τόν Αύγουστο του έτους 38, τήν ήμέρα του δημοσίου πένθους γιά τή Δρουσίλλα, τήν αδελφή του Καλιγούλα, όλοι οι 'Εβραίοι πού βρίσκονταν στους δρόμους οδηγούνται μέ τή βία στή συνοικία τους. Τους έμποδίζουν νά βγούν. Μερικοί κατορθώνουν νά τό σκάσουν. Τότε αρχίζει «τό κυνήγι των 'Εβραίων». 'Όσους συλλαμβάνουν, τούς δέρνουν, τούς σέρνουν στους δρόμους γυμνούς, τούς πνίγουν ή τούς σταυρώνουν. 'Ο κυβερνήτης Φλάκκος έπιτρέπει τά πάντα. Τόν έχει διορίσει ό Τιβέριος. Δέν συμπαθεί τόν 'Αλέξανδρο, ούτε τόν προστατευόμένο του 'Αγρίππα, ούτε τούς 'Εβραίους γενικά. Νόμισε ότι θά εύχαριστήσει τόν Καλιγούλα διατάζοντας τούς ραββίνους, νά στήσουν στίς συναγωγές άγάλματα του αυτοκράτορα, κι έπειδή εκείνοι άρνούνται «λαμβάνει μέτρα» καί κλείνει τούς χώρους λατρείας.

Συμβαίνει τότε στην 'Αλεξάνδρεια, αυτό πού θά συμβεί σ' όλη τή μετέπειτα ιστορία ως τίς ήμέρες μας: τό πογκρόμ, μέ τίς κραυγές καί τό αίμα των θυμάτων, τόν καπνό από τίς πυρκαγιές, τά έπιπλα πού τά ρίχνουν άπ' τά παράθυρα, τίς έρευνες καί τά κοπάδια των άλυσοδεμένων αϊχμαλώτων.

'Όστόσο γίνεται ένα θαύμα. Σέ κάποιο συμπόσιο, ό Φλάκκος συλλαμβάνεται από έναν εκατόνταρχο σταλμένο ειδικά από τή Ρώμη. 'Όχι βέβαια πώς ό αυτοκράτορας τρέφει ιδιαίτερη συμπάθεια γιά τούς 'Εβραίους, αλλά ή άφιξη του 'Αγρίππα στή Ρώμη, τόν άνασάτωσε. 'Ο Φλάκκος, άλλωστε, είναι δημιούργημα του Τιβέριου, του πεθαμένου πιά αυτοκράτορα.

'Όταν μαθεύτηκαν τά νέα, στην έβραϊκή συνοικία ξέ-

σπασαν έκδηλῶσαις χαράς. Κι ἐπειδὴ οἱ συναγωγῆς εἶναι κλειστές ἢ κατεστραμμένες, οἱ Ἑβραῖοι πηγαίνουν νά ὑμνήσουν τόν Ἰεχωβά στήν ἀκρογιαλιά στραμμένοι πρός τίς ἀκτές τῆς Παλαιστίνης. Εἶναι ἐκπληκτική ἡ εἰκόνα τῶν χιλιάδων ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδιῶν πού προσεύχονται στήν ἄμμο, τήν ὥρα πού ὁ Φάρος στέλνει τίς τελευταῖες λάμψεις του...

Πάντως, ἡ θέση τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀλεξάνδρειας εἶναι ἀκαθόριστη. Πρέπει νά ἐξασφαλίσουν ἀπό τή Ρώμη ἕνα διάταγμα πού νά ἐγγυᾶται τίς ἐλευθερίες τους. Ἀποφασίζουν νά στείλουν πρεσβεία στόν Καλιγούλα. Διαλέγουν τόν Φίλωνα. Ἦταν ὁ πιό φρόνιμος, ὁ πιό μορφωμένος, καί εἶχε καλές συστάσεις λόγω τῶν σχέσεων του μέ τόν ἀλαβάρχη Ἀλέξανδρο καί τόν Ἀγρίππα.

Ὁ Φίλων ἔφυγε, ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἀντιπροσωπίας, στίς ἀρχές τοῦ ἔτους 40. Τόν συνόδευε ὁ ἀδελφός του. Πρός μεγάλη του ἀπογοήτευση, ἀνακαλύπτει, ἀνάμεσα στούς ἐπιβάτες τοῦ πλοίου, δύο ἀσπονδούς ἐχθρούς τῶν Ἑβραίων πού προσπαθοῦν νά βάλουν στόν δρόμο του κάθε δυνατό ἐμπόδιο. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ Ἰσίδωρος, ἰδρυτής μιᾶς μυστικῆς ἀντισιωνιτικῆς ἐταιρείας· ὁ ἄλλος ὁ Ἀπίων, λιβελογράφος, πραγματικός θεωρητικός τοῦ ἀντισιωνισμοῦ, συγγραφέας ἐνός «τουριστικοῦ ὁδηγοῦ» τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ὅλα τά «θαύματα» περιγράφονται μέ λεπτομέρειες. ...Ὁ Τιβέριος εἶχε δώσει στόν Ἀπίωνα τό ψευδώνυμο (Cymbalum mundi) («Κύμβαλο τοῦ κόσμου») γιά τήν περικοτολογία του καί τήν τάση του νά ἀνακατεῖται στά πάντα.

Ταξιδεύοντας στή Μεσόγειο, ὁ Φίλων ἀγνοοῦσε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ἀλλάξει μυαλά. Μιά καλπάζουσα μεγαλομανία εἶχε ἀρχίσει νά τόν κατακτᾷ. Τή λατρεία πρός τόν αὐτοκράτορα πού εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ Αὐγουστος, γιά νά ἐπιβάλει τήν ἐξουσία τῆς πολιτείας στήν ἐκκλησία καί πού γιά τούς ἐξυμνοῦς ἀνθρώπους ἦταν μιᾶ ἀπλή ἐκδήλωση σεβασμοῦ πρός τό ὕπατο ἀξίωμα, ὁ Καλιγούλας τήν ἐπαίρνε κατά γράμμα.

Πίστευε ὅτι εἶχε γίνει πραγματικά θεός, ἤθελε νά βλέπει παντοῦ τό ἀγαλμά του, ἀπαιτοῦσε θυσιές, ἐβγαζε λόγους...

Ὁ Φίλων καί οἱ σύντροφοί του, μόλις βγήκαν στή στεριά, πῆραν τόν δρόμο γιά τή Ρώμη. Καί νά, ἡ πρώτη ἀπογοήτευση. Ὁ αὐτοκράτορας δέν ἔχει ἀκόμη γυρίσει ἀπό τό ταξίδι του στή Γαλατία. Πρέπει νά περιμένουν. Ὁ Φίλων ἐκμεταλλεύεται τόν καιρό, γιά νά συναντήσει ὅσους τόν συμπαθοῦν. Εὐτυχῶς ὁ Ἀγρίππας βρίσκεται στή Ρώμη. Ὁ ἐγγονός του εἶχε φθάσει πιά στήν κορυφή τῆς ἐπιτυχίας. Εἶχε ἀφαιρέσει ἀπό τόν θεῖο του τό ἀξίωμα τοῦ τετράρχη καί τό εἶχε πάρει ὁ ἴδιος. Δέν ἦταν πιά ὁ ψεύτικος ἡγεμονίσκος, ἀλλά ὁ ἀληθινός βασιλιάς.

Ὁ ἔκπτωτος τετράρχης περίμενε στό λιμάνι τό καράβι πού θά τόν πῆγαινε στήν ἐξορία, μαζί μέ τή γυναῖκα του Ἡρωδιάδα. Ὁ Φίλων ἀντιλήφθηκε ἴσως ἐκείνον, πού χωρίς νά τό ξέρει εἶχε παίξει μεγάλο ρόλο στά πρῶτα χρόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ, προσφέροντας στή σύζυγό του τήν κεφαλή τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ καί παραδίδοντας τόν Ἰησοῦ στούς σταυρωτῆδες.

Ἐνῶ ὁ Φίλων προετοίμαζε ὅσα θά ἔλεγε στόν Καλιγούλα, ὁ Ἰσίδωρος καί ὁ Ἀπίων, ἔπασαν φίλιες μέ ἕναν Αἰγύπτιο τῆς Αὐλῆς, θαλαμηπόλο καί γελωτοποιοῦ πού ἐπαίρνε μέρος σ' ὅλες τίς διασκεδάσεις τοῦ κυρίου του, καί τόν ἔκανε νά γελάει μέ τίς μιμησεις του. Παρίστανε μάλιστα ἐκπληκτικά τόν μέγα ἱερέα τῆς Ἱερουσαλήμ.

Τόν Σεπτέμβριο ὁ Καλιγούλας γύρισε. Ὅσοι εἶχαν ζητήσει ἀκρόαση συγκεντρώθηκαν στό Πεδίον τοῦ Ἀρεῶς. Ἀλλά ἄλλῳς εἶδαν τόν αὐτοκράτορα νά περνᾷ ἔφιππος, σιωπηλός κι ἐπιφυλακτικός.

Σταμάτησε μπροστά στόν Φίλωνα, καί τοῦ εἶπε μέ ἀγα-

Καλιγούλας μαρμάρινη προτομή τοῦ αὐτοκράτορα.

νή καί ἀχρωμῇ φωνῇ: «Κάντε ὑπομονή, θά σᾶς ἀκούσω...»

Ὁ Φίλων γιά πρώτη φορά ἔβλεπε τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ὁποῖο κρεμόταν ἡ τύχη τῶν Ἑβραίων. Ἦταν ψηλός καί ὠραῖος, ἀλλά τό πρόσωπό του ἦταν πολύ ταραγμένο, κάτω ἀπό τίς ἀφέλειες πού τό σκέπαζαν, τό στόμα του πικρό καί συσπασμένο καί ἡ στάση του, ἡ ἐπιτηδευμένη στάση ἐνός ἀνθρώπου πού νομίζει ὅτι εἶναι θεός καί κατηγορεῖ τοὺς πάντες γιατί δέν τόν ὑμνοῦν ἀρκετά. Ὁ Φίλων περίμενε ἀρκετά. Ἡ ἀκρόαση συνεχῶς ἀναβαλλόταν γιά διάφορους λόγους. Τέλος, ὁ Καλιγούλας δέχθηκε ν' ἀκούσει τόν Ἀγρίππα. Ἡ συνάντηση ἔγινε στό παλάτι. Ἀγκαλιάστηκαν σάν δύο παλιοί καλοὶ φίλοι. Ἀμέσως ὁ Ἀγρίππας ἔθεσε τό ζήτημα τῶν Ἑβραίων. Τοῦ χρειάστηκε ἀρκετό θάρρος, γιατί τοῦ εἶχαν πεί, πῶς ὁ αὐτοκράτορας εἶχε γίνει πολύ εὐέξαπτος σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τή θεϊκή ιδιότητά του... Μόλις ὁ Ἀγρίππας πρόφερε τή λέξη Ἑβραῖοι, ὁ αὐτοκράτορας ξέσπασε:

Ἄ, ἀρχίζω νά τοὺς γνωρίζω καλά, τοὺς ἀγαθοὺς καί τίμιους συμπατριῶτες σου. Μόνο αὐτοὶ ἀρνοῦνται νά μέ ἔχουν θεό. Ἀποφάσισα νά στήσω τό ἀγαλμά μου στόν μεγάλο τους Ναό, στά Ἱεροσόλυμα, ἔστω καί διὰ τῆς βίας...

Ὅταν ἀκουσε αὐτά τά λόγια, ἂν πιστέψουμε τὴ διήγηση τοῦ Ἰουδαίου ιστορικοῦ Φλάβιου Ἰώσηπου, ὁ Ἀγρίππας λιποθύμησε. Τόν μετέφεραν στό κρεβάτι του ἀνάσθητο, καί ἔμεινε ἔτσι γιά πολλές ὥρες. Τέλος συνῆλθε καί συνέταξε μιᾶ συνηγορία ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου ἀποδείκνυε ὅτι μπορούσε κανεὶς νά ἀπαιτηθεῖ ἀπὸ αὐτούς, τά πάντα ἐκτός ἀπὸ ἕνα: τὴ λατρεία ἐνός θεοῦ πού δέν θά ἦταν ὁ Ἰεχωβάς.

Στό σημεῖο αὐτό ὁ Ἀγρίππας ἐμφανίζεται ἐντελῶς διαφορετικός ἀπὸ τόν ἐπιπόλαιο ἄνθρωπο τοῦ παρελθόντος. Φαίνεται ὅτι πῆρε πολὺ στά σοβαρὰ τὰ καθήκοντα του σὰν βασιλιά τῆς Γαλιλαίας. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ ὅτι ὁ

Σκηνή από την ταινία «Καλιγούλας»

πῆρε ἓνας βασιλιάς εὐσεβής, ἐμποτισμένος ἀπὸ τίς ιδέες τοῦ Δεκαλόγου καὶ τῶν Ψαλμῶν.

Τὸ Ταλμουδ ἀναφέρει, ὅτι, καθὼς διάβαζε κάποτε μπροστὰ στὸν λαὸ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ Δευτερονόμιο, συγκεκριμένα ἐκεῖνο ποὺ ἀπαγορεύει στοὺς Ἑβραίους νὰ ἔχουν ξένη βασιλιά, ἀναλύθηκε σὲ δάκρυα ἐνθυμούμενος τὴν καταγωγή του, καὶ τότε ὁ λαὸς τοῦ φώναξε: «Μὴν κλαῖς, εἶσαι ἀδελφός μας». Εἶχε γίνει τόσο λαοφίλης, ὅσο ὁ Θεὸς του, ὁ Ἀντύπας, μισητός.

Κατὰ τοὺς ραββίνους, ἡ λιποθυμία του ἦταν ἡ ἴδια θεϊκὴ «καταληψία» ποὺ συνέβαινε συχνὰ στοὺς προφῆτες. Ἐνῶ τὸ κορμὶ του ἦταν ἀναίσθητο, τὸ πνεῦμα του, ψηλὰ στὸν οὐρανὸ, ἔγραφε, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰεχωβά, τὴν υπεράσπιση τῶν Ἰουδαίων.

Τέλος, μιὰ ἡμέρα, κάλεσαν ἀπὸ τὸ παλάτι τὸν Φίλωνα καὶ τοὺς φίλους του γιὰ ἀκρόαση. Μιά παράξενη ἀκρόαση ποὺ ἐμοίαζε περισσότερο μέ δοκιμασία ταπεινώσεως. Δέν ἐγίνε στο βασιλικὸ παλάτι, οὔτε στο Πεδίον τοῦ Ἀρεως, ἀλλὰ στοὺς κήπους τοῦ Μαϊκήνα.

Ὁ Φίλων ὑποκλίθηκε, καὶ ὁ Καλιγούλας ἄρχισε νὰ λέει:

— Ἀνῆκετε στὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι ἐχθροὶ τῶν θεῶν, ποὺ μέ περιφρονεῖτε καὶ προτιμᾶτε τὴ λατρεία τοῦ δικοῦ σας, ἀνώνυμου, Θεοῦ:

Ὁ Φίλων παρατήρησε ὅτι ἀνάμεσα στοὺς αὐλικούς ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν αὐτοκράτορα, βρισκόταν ὁ Ἰσίδωρος, ὁ ἀντισημίτης, ποὺ πῆρε σὲ μιὰ στιγμή τὸν λόγο γιὰ ν' ἀπαριθμήσει τίς συμφορὲς ποὺ προξενοῦν οἱ Ἑβραῖοι.

Ὁ Φίλων τόλμησε νὰ ὑπενθυμίσει, ὅτι ὅταν ὁ Καλιγούλας ἀνέβηκε στὸν θρόνο οἱ Ἑβραῖοι τοῦ πρόσφεραν θυσιές.

— Ναί, ἀπάντησε ὁ αὐτοκράτορας, κάνετε θυσιές, ἀλλὰ δέν ἀπευθύνονταν σὲ μένα.

Ἐνῶ γινόνταν αὐτὸς ὁ διάλογος, ὁ Καλιγούλας πηγαινοερχόνταν, προσποιούμενος ὅτι εἶχε ξεχάσει τὸν Φίλωνα.

Ὁ Φίλων καθόταν σὲ ἀναμμένα κάρβουνα.

Τέλος, ὁ αὐτοκράτορας, σάν νὰ θυμῆθηκε ξαφνικά τοὺς πρέσβεις ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τοὺς ἀπηύθυνε αὐτὴ τὴ γελοία ἐρώτηση:

— Πέστε μου, γιατί δέν τρῶτε κρέας χοιρινό; Οἱ αὐλικοὶ του ξέσπασαν σὲ γέλια. Ὑστερα τοὺς ἔκανε μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, πῶς σοβαρὴ αὐτὴ τὴ φορά:

— Μοῦ ἔχουν πεί ὅτι ἔχετε μιὰ πολιτικὴ ὀργάνωση, ποιά εἶναι;

Ὁ Φίλων ἄρχισε νὰ τοῦ μιλάει γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἑβραϊκῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ ὁ αὐτοκράτορας δέν ἀκουγε πιά. Ἐδειχνε στὸν ἀρχιτέκτονά του ἓνα κτίριο καὶ τοῦ μιλοῦσε γιὰ τὰ παράθυρα... Τέλος, γιὰ νὰ κλείσει τὴν ἀκρόαση, εἶπε αὐτὲς τίς λέξεις:

— Τέτοιους ἀνόητους, πρέπει μᾶλλον νὰ τοὺς λυπᾶται κανεὶς παρά νὰ τοὺς καταδικάζει...

Ἡ πρεσβεία εἶχε ἀποτύχει. Κανένα πρόβλημα δέν εἶχε λυθεῖ. Ὅλα μπορούσε νὰ τὰ περιμένει κανεὶς. Ἀκόμα καὶ τὸ χειρότερο.

Ὁ Φίλων πῆγε νὰ μείνει σὲ σπῆτι φίλων, στὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ἔμαθε τὴ σύλληψη τοῦ ἀδελφοῦ του, Ἀλεξάνδρου.

Στὶς 24 Ἰανουαρίου, ὁ Καλιγούλας δολοφονήθηκε. Τὴ στιγμή, ἐκεῖνη, ὁ Ἀγρίππας βρισκόταν κοντὰ του. Ἀνέλαβε νὰ σώσει τὴν κατάσταση μέ θαυμαστὴ ἐπίδεξιότητα. Μετέφερε τὸ πτώμα σὲ ἓνα δωμάτιο καὶ διέδωσε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶχε πεθάνει ἀκόμη, γιὰ νὰ κερδίσει χρόνο. Ἡ Σύγκλητος εἶναι ἔτοιμη νὰ ἀνακηρύξει Δημοκρατία. Ὁ Στρατὸς ὑποδεικνύει τὸν Κλαῦδιο, ἀνεψιὸ τοῦ Αὐγούστου, σάν διάδοχο τοῦ Γάιου. Ὁ Κλαῦδιος διατάζει. Ὁ Ἀγρίππας τὸν πείθει. Ἐπειτα τρέχει στὴ Σύγκλητο καὶ τὴν πείθει νὰ τὸν δεχθεῖ, ἐξυμνώντας τίς ἀρετές του. Ἔτσι ὁ «βασιλίσκος» τῆς Παλαιστίνης σώζει τὴν αὐτοκρατορία.

Ἡ κατάσταση ἀλλάζει ριζικά. Ὁ Ἀγρίππας εἶναι πιά ἓνα εἶδος πολιτικῆς βεντέτας. Ἐνα νομοθετικὸ διάταγμα τοῦ ἀποδίδει τὸ βασίλειο τοῦ παπποῦ του, Ἡρώδη, κι ἐτσι προσιθεται στὸ βασίλειό του ἡ Σαμάρεια καὶ ἡ Ἰουδαία.

Ἡ τραγωδία κοντεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ὅπερα, ὅταν ἡ κόρη του Βερενίκη παντρεύεται τὸν Μάρκο, τὸν γιό τοῦ ἀλαβάρχη Ἀλεξάνδρου. Ἡ Βερενίκη εἶναι 13 ἐτῶν. Στὰ εἴκοσι χρόνια τῆς μένει χήρα, ἀλλὰ μόνο γιὰ λίγο. Γνωρίζουμε τὴ ζωὴ τῆς, ὅπου ἡ πολιτικὴ καὶ τὸ πάθος εἶναι στενά δεμένα. Σάν τὴν Κλεοπάτρα, στὴν ὁποία μοιάζει σὲ πολλὰ σημεῖα, εἶναι κι αὐτὴ ἀπὸ τίς πῶς σκανδαλώδεις γυναῖκες τῆς Ἰστορίας.

Ἔτσι ἡ αὐλαία πέφτει μ' αὐτὸ τὸ «εὐτυχές τέλος». Ὁ Φίλων παίρνει τὸν δρόμο γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου οἱ Ἑβραῖοι τὸν ἀνακηρύσσουν σωτῆρα τους. Στὸ ἴδιο πλοῖο, ἡ Βερενίκη καὶ ὁ Μάρκος χαίρονται τὸν μῆνα τοῦ μέλιτος. Ὁ Ἀγρίππας μπαίνει θριαμβευτὴς στὰ Ἱεροσόλυμα, τὴ νέα του πρωτεύουσα, ἐνῶ ὁ Ἀντύπας καὶ ἡ Ἡρωδιάδα παίρνουν τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας. Εἶναι οἱ μόνοι ποὺ δέν ὠφελήθηκαν ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καλιγούλα.

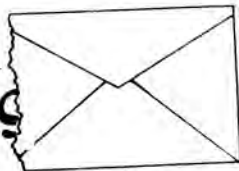
JEAN RIVERAIN

[Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἔχει δημοσιευθεῖ μελέτὴ τοῦ κ. Γ. Κιτσόπουλου στὸ περιοδικό μας (τεύχος 19, Μάιος 1979) μέ εἰκονογράφηση τοῦ ἀείμνηστου Ἰουλίου Κάιμη.

Τὸ παραπάνω ἄρθρο εἶναι ἀπὸ τὸ περιοδικό «Ἱστορία» Ὀκτώβριος 1981].

Φανταστικὴ ἀναπαράσταση ἑνὸς ἀπὸ τὰ πλοῖα ποὺ ναυπήγησε ὁ αὐτοκράτορας γιὰ προσωπικὴ του χρῆση. Ἦταν πραγματικὰ πλωτὰ παλάτια, εἶχαν κοστίζει ἑκατομμύρια σηστέριους καὶ φιλοξενοῦσαν τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν Αὐλή του δύο μῆνες τὸν χρόνο.

Οί μή προνομιούχοι λαοί καί ἡ μοναδικότης τῶν Ἑβραίων

Στό τεύχος Ὀκτωβρίου 1982 τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορία» ὁ ἀναγνώστης του κ. Γ. Ἀγιοπετρίτης ἔγραψε ἐπιστολή μέ τόν παραπάνω τίτλο. Στήν ἐπιστολή αὐτή κατηγορεῖ τό Κ.Ι.Σ. «γιά ρατσιστική καί ἀντεθνική ὁμολογία» δημοσιεύοντας ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τό περιοδικό «ΧΡΟΝΙΚΑ». Τό ἀπόσπασμα ὅμως αὐτό δέν εἶναι τοῦ περιοδικοῦ μας ἀλλά τῆς Χριστιανικῆς Μοναχῆς ἀδ. Taire Huchet Bishop.

Σχετικά τό Κ.Ι.Σ. ἀπέστειλε τήν παρακάτω ἐπιστολή, πού ὑπογράφεται ἀπό τοὺς ἀντιπρόεδρο καί γεν. γραμματέα μας κ.κ. Δ. Σαρφατῆ καί Ρ. Σαρπεταί καί πού δημοσιεύεται στήν «Ἱστορία» (Ἰανουαρίου 1983):

«Στό φύλλο σας τοῦ Ὀκτωβρίου ὁ ἀναγνώστης σας κ. Γ. Ἀγιοπετρίτης — Βόλος, ἀναφέρεται σέ δημοσίευμα τοῦ περιοδικοῦ μας ΧΡΟΝΙΚΑ (τεύχος 49).

Θέλοντας νά μᾶς κατηγορήσει γιά πράγματα πού ποτέ δέν εἴπαμε, παραθέτει ἕνα μεμονωμένο ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα ἄρθρο.

Παρέλειψε σκόπιμα ὅμως νά ἀναφέρει, ὅτι δέν πρόκειται γιά ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ μας, ἀλλά γιά διάλεξη τῆς Χριστιανῆς Μοναχῆς Ἀδελφῆς Taire Huchet Bishop, προέδρου τῆς Ἑβραίο - Χριστιανικῆς φιλίας τῆς Γαλλίας, πού ἔλαβε χώρα σέ συνάντηση τοῦ Διεθνοῦς Συμβουλίου Χριστιανῶν καί Ἑβραίων, στό Πανεπιστήμιο τοῦ Southampton.

Βλέπετε ὅτι στό ἐξωτερικό προωθεῖται ὁ διάλογος μεταξύ τῶν πιστῶν τῶν δύο θρησκειῶν πού πιστεύουν στόν

ἴδιο Θεό καί ἔχουν ἕνα κοινό ἱερό βιβλίο, τήν Παλαιά Διαθήκη.

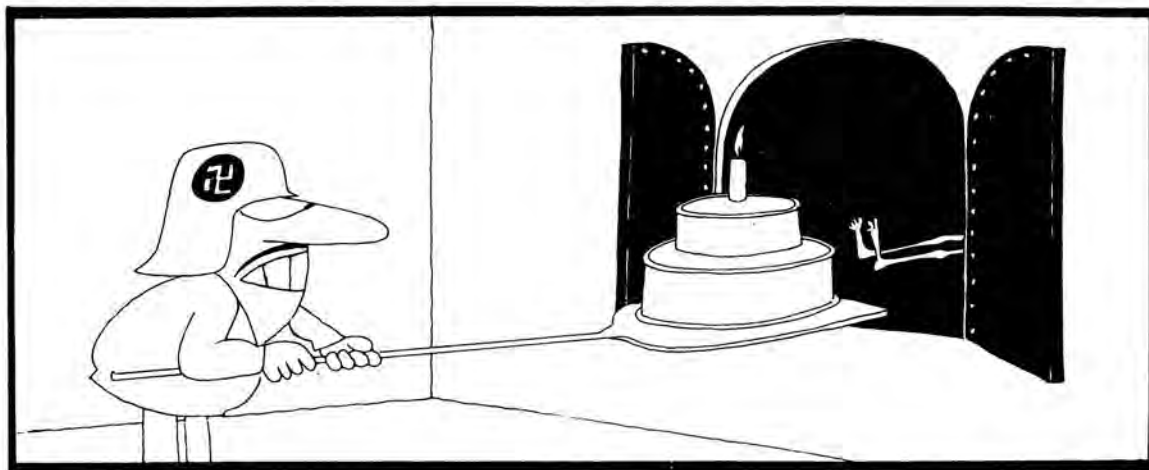
Στήν Ἑλλάδα, δυστυχῶς, ὑπάρχουν ἀκόμη μυαλά — λίγα ἴσως — σάν τοῦ ἐπιστολογράφου σας πού δέν διστάζουν νά διαστρέψουν τήν ἀλήθεια καί τήν πραγματικότητα προκειμένου νά ὑπηρετήσουν τό μίσος.

Ἐμεῖς πιστεύουμε στή φράση πού ἀκολουθεῖ ἐκείνης πού ἀντέγραψε ἀποσπασματικά ὁ κ. Ἀγιοπετρίτης καί πού ἀνήκει στήν ἴδια Χριστιανή ὁμιλήτρια κ. Huchet Bishop: «Καθώς ὁ κόσμος μας ἐκσφενδονίζεται ὁλοένα καί πιο γρήγορα πρὸς τό ἐπόμενο βῆμα τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης εἶναι ἐπιτακτικό, ὅτι ἐμεῖς, Ἑβραῖοι καί Χριστιανοί, θά ἔπρεπε μαζί νά κρατήσουμε καί νά ζήσουμε μέ τίς ἀξίες, πού χωρίς αὐτές ἡ ἀνθρωπότητα σίγουρα θά χανόταν».

Ὁ Κοραῆς καί ἡ Ἑβραϊκή γλῶσσα

Ὁ κ. Χ. Χουρζαμάνης — Ἀθήνα μᾶς γράφει:

«Μαθητής στό σχολεῖο ἐδιαβάζαμε περὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὅτι ἤξερε σχεδόν ὅλες τίς ξένες γλῶσσες, ἐκτός τῆς Ἑβραϊκῆς. Ὄταν ἄρχισε νά μαθαίνει καί τήν Ἑβραϊκή ὁ πατέρας του τόν ἐρώτησε πρὸς τί νά τήν μάθεις καί ἀπήντησε, γιά νά διαβάσω τήν Παλαιά Διαθήκη εἰς τό πρωτότυπο».

[Σκίτσα τοῦ ΚΥΡ, ἀπό τό περιοδικό «Ἐπικαίρα», 10.2 1983].

עץ חיים הוא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά...
(Παροιμ. 3:18)